

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Michael Stolleis

ÇEVİRİ Arif Çağlar

YASANIN GÖZÜ

KitapYAYINEVİ

**YASANIN GÖZÜ
BİR METAFORUN TARİHİ**

KİTAP YAYINEVİ – 217
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 49

YASANIN GÖZÜ - BİR METAFORUN TARİHİ / MICHAEL STOLLEIS

ÖZGÜN ADI
DAS AUGE DES GESETZES - GESCHICHTE EINER METAPHER

© 2004, VERLAG C.H. BECK OHG, MÜNİH
© 2009, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

ÇEVİRİ
ARİF ÇAÇLAR

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

KAPAK
UMUT SÜDÜK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
JOAN MIRO, GALATEIA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞITZHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITZHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 10 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
OCAK 2010, İSTANBUL
ISBN 978-605-105-043-0

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAÇATAY ANADOL
KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITZHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/İ-A
34408 KÂĞITZHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: KİTAP@KİTAPYAYINEVİ.COM
W: WWW.KİTAPYAYINEVİ.COM

Yasanın Gözü

Bir Metaforun Tarihi

MICHAEL STOLLEIS

ÇEVİRİ
ARİF ÇAĞLAR

KitapYAYINEVi

I

“Yasanın gözü nöbettedir!”* Biraz modası geçmiş ve duruma ya da söyleniş biçimine göre alaycı, rahatlatıcı ya da uyarıcı bir anlam taşıyan bu sözle genellikle kastedilen şey yurttaş yasayı çiğneyenlere karşı koruyan polistir. Yurttaş uyusa bile polis “nöbettedir.” Atasözleri ve deyimlerle ilgili sözlüklere¹ bakılacak olursa hep aynı göndermeyle karşılaşılır: Friedrich Schiller’in kimi zaman hafiften alaya da alınan ve 1800 yılı *Şiir Yıllığı*’nda ilk kez basılan, devlet ve toplum düzeninin övgüsü olarak yazdığı o pek ünlü *Çan Şarkısı*’nda şöyle mısralar vardır:

“... karanlıklar
Örtse de yeryüzünü
Yurttaş güvendedir,
Menfurca kötülükleri uyandıran gece
Korkutamaz kimseyi
Yasanın gözü nöbettedir.”

Schiller’in bu şiirde kurduğu bağlantı apaçıktır: Bir yanda gecenin karanlığından yararlanarak yasaları çiğnemek için harekete geçmeye hazırlanan “menfur” bir kötü vardır, diğer yanda “yurttaş güvendedir.” Mükem-

* Bu kitabın metni Münih’te Theodor Schindler anısına düzenlenen konferanslar dizisinde (Theodor Schindler-Gedächtnisvorlesung) 20 Kasım 2000 tarihinde sunduğum konuşmanın ve yayının (*Jahrbuch des Historischen Kollegs*. München. 2001. S. 15-43) görsel malzeme ve metin olarak genişletilmiş halidir. ‘Historisches Kolleg’e denememin yenilenmesine izin verdiği için teşekkür ederim. Ama özellikle her türden göz tasvirine dikkatimi çeken ve eleştirel bir gözle yazdıklarımı okuyup yorumda bulunan çok sayıda arkadaşşıma ve meslektaşşıma teşekkür borçluyum.

Hannover Kralığı Hukuk Dergisi'nin (Juristische Zeitung für das Königreich Hannover) 1.1.1826 tarihli 1. sayısının kapak resmi.

mel bir devlet düzeni,² devletin yasaları ve her türlü tehlikeyi savmak ve güvenliği sağlamakla yükümlü hukuk devletinin uygar polisi yurttaşı uyku-
sunda korumaktadır. Yurttaş kurumlara duyduğu güvenle huzur içinde gözlerini yumabilir. Yurttaşın korunmasını devlet üstlenmiştir;³ yasanın gözü her yerde nöbettedir. Karanlıkta harekete geçen "yeraltı" ve nöbetteki uyanık devlet bir tür iç savaş içinde karşı karşıyadır. Yurttaş günümüzde herhangi bir suçun masum kurbanı olduğunda uyanık olma yükümlülüğünü yerine getirememiş olan devletten tazminat isteyebilir.⁴

Pek kolaymış gibi görünen “yasanın gözü” metaforunun “polis” sözcüğüne aktarımı, biraz daha yakından bakılınca tuhaf bir hal alır. “Yasa” denen şey gözü olan bir canlı değil, temsili demokrasinin koşulları içinde meclis çoğunluğunun anayasa kurallarına göre belirlediği ve hukuki bağlayıcılığı olan normatif bir metindir. Gerekli formaliteler yerine getirildiği sürece ve daha temel bir yasaya, özellikle anayasaya aykırı olmadıkça ilke olarak yasa metninin içeriğinin hangi konuyla ilgili olduğu önemli değildir. Bu şekilde tanımlanan yasanın “gözü” diye bir şeyden nasıl söz edilebilir? Uyumayan, her şeyi gözleyen ve hatta gelecekteki tüm dava konularını yasa metni içinde incelemek gibi her türlü önlemi alabilecek yetide ve ihtiyatta olan bu insana benzer kurgunun altında yatan şey nedir?

İlk yaklaşımda 19. ve 20. yüzyıl kaynaklarına bakıldığında güzel sanatlar ve edebiyatta ve hatta bilimde gözle ilgili neredeyse sonsuz sayıda metafor ve simgeyle karşılaşmak mümkündür. Belki bir “eleştirin gözü”nden hatta “bilimin gözü”nden söz edildiği görülebilir ama parlamenter yasamanın, hukuk devletin ve yasaların denetimindeki polis gibi kavramların gelişim gücü göz önünde bulundurulduğunda Schiller’in kullandığı anlamda, yaygın ve belirleyici olması beklenen “yasanın gözü” simgesine hemen hemen hiçbir yerde rastlanmamaktadır. Anlaşılan Restorasyon ve “Vormärz” dönemlerindeki anayasa hareketi, bağımsız yargı ya da “hukuk devleti”yle ilgili öncü fikirler için bu imgenin yeterli bir cazibesi olmamıştır.

Yine de en azından 1826’da *Hannover Krallığı Hukuk Dergisi*’nin kapağında böyle bir örnek bulunmaktadır. Derginin kapağında hükümdarın asası, zeytin dalı, kanun kitabı ve terazi figürlerinin oluşturduğu bütün, onlara yukardan bakan “yasanın gözü”nün denetimi altındadır. Burada resmedilen şey yasaların bağlayıcılığında adalet, sertlik ve yumuşaklıkta ifadesini bulan anayasal hukuk devletidir. O zamanlar henüz gerçek anlamıyla modern bir anayasa devleti olmayan Hannover Krallığı bu özelliğe ancak

* Restorasyon Dönemi özellikle 1815-1830 tarihleri arasında Avrupa’da Fransız Devrimi’yle iktidarlara son verilmiş hanedan ve soyluların yeniden iktidara getirilmeye çalışıldığı dönemdir. Almanya’da 1848 sonrası döneme de bazen bu ad verilir. 1815 yılındaki Viyana Kongresi’yle ya da Fransa’daki 1830 Temmuz Devrimi’yle (Mart) 1848/1849 Devrimi arasında kalan tarihsel döneme devrim öncesi anlamında “Vormärz” (Mart öncesi) denir –ç.n.

1833 yılında kavuşmuştur ama *Juristische Zeitung*'u (*Hukuk Gazetesi*) yayınlayan adliye teşkilatında “hukuk devleti” isteyen liberal görüşlüler vardır. Robert von Mohls'un 1832/33 yılında yayınlanan *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates* (*Hukuk Devleti Esaslarına Göre Polis Bilimi*) adlı önemli eserinde dönemi belirleyen “Rechtsstaat” (hukuk devleti) sözü ilk kez bir kitabın başlığında kullanılmıştır.⁵ Hukukun her yerde var oluşunun, yasa önünde eşitliğin ve insanların değil yasaların egemenliğinin ifadesi olan “yasanın gözü,” iktidarın ve kerametın ikili öznelliğine karşı hukukun nesnelliğinin simgesidir. 19. yüzyılda 1837'deki “Göttinger Sieben”den (Göttingenli Yediler) “Prusya anayasa çatışması”na (1862-1864) ve nihayet 1849 yılında St. Paul Katedrali'nde anayasa mahkemesi kurma girişiminden 1863, 1875 ve sonrasında anayasa mahkemesinin kurulmasına kadar anayasaya dayalı monarşinin yasal temeli için bu hukuk anlayışı içinde mücadele edilmiştir.

Ama belki de göz simgesinin temelini 19. ve 20. yüzyılın kaynaklarında aramak yanlıştır. 19. ve 20. yüzyılda Barok Çağ'ın amblem tutkusunun üretkenliği geçmiş, kamu yapıları ve heykelleri için tasarlanan görsel temaların eskiçağ ve Hristiyan mitolojisiyle ilişkisi kalmamış bulunuyordu. Görsellik herhangi bir ikonografiyle milli hedeflere, halkların özgürlüğüne, milli bilincin oluşmasına ya da iktidardaki hanedanın şanına hizmet etmeye başlamıştı. Her yerde görülen tarihselcilik bilindiği gibi mimari tarz olarak meclis yapılarında çoğunlukla eskiçağın Atina dönemini, “adliye sarayları”nda Yeni Rönesans ya da 1900'den sonra Yeni Barok⁶ tarzını belirliyor, belediye sarayları genellikle Rönesans mimarisini, romantik dönemden beri gotik tarza yönelmiş olan kiliselerse 1871'den sonra yeniden romantik tarzı tercih ediyordu. Yapıların içinde ve dışında ünlü adamların portreleri ve binanın işleviyle ilgili anlamlı sözler yer alıyor, iç duvarları kuruluş antlaşmaları, vazal atamaları ya da zaferle sonuçlanan savaşları konu alan freskler süslüyordu. Tarihselciliğin bu görsel dünyasında “yasanın gözü” kayda değer bir yer, en azından olumlu sayılabilecek ve yasalar üzerine kurulu hukuk devletinin coşkusu ifade edecek bir yer edinmemiştir.⁷

Oysa eleştirel siyasi yayınlara ya da halka seslenen resimli basit yayınlara bakılacak olursa “yasanın gözü” şaşılacak şekilde sahnededir. 19.

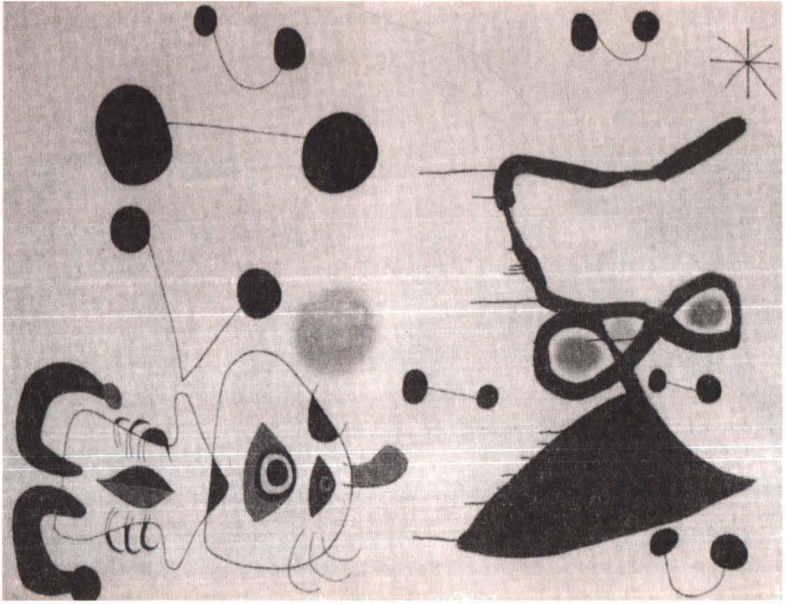

Honoré Daumier'nin Saygısızlık (Indiscretion) ve Carl Spitzweg'in Ispiyon (Der Lauscher) adlı tabloları.

yüzyılın toplumsal çelişkileri kendi görsel dünyasını özellikle gazete ve dergilerde kamuoyunu sistematik olarak etkilemek için kullanılan karikatürlere yansıtmıştır.⁸ Siyasi rakiplerin alaya alınması ve küçük düşürülmesinde de “yasanın gözü” formülüne başvurulmuştur. Nihayet “yasanın gözü” olarak yurttaş korumaktan aciz ve yeteneksiz polis alay konusu yapılmıştır. Carl Kronberger'in (1841-1921) bir resminde, “yasanın gözü” polis kuyafetinde iki büküm eğilmiş, meyhanenin anahtar deliğinden işletme saatleriyle ilgili ya sağın delinip delinmediğini kontrol etmeye çalışırken gösterilmektedir.⁹

Yasal yetkisi olmadan sağı solu dinleyerek kazandığı zorba ve muhbir sivil polis niteliğiyle “yasanın gözü” artık tehlikeli olmaya başlamıştır. Carl Spitzweg de Honoré Daumier de “yasanın gözü”nü bu tehlike arz eden haliyle çizmiştir.

Bunlar 1830'lu yıllarda yukardakilerin her şeyi gözetleyip denetlediği çağa ait resimlerdir. Bu resimlerde 1815-1848 yılları arasındaki Biedermeier

Joan Miró'nun Gecede Kadın ve Kuş (Woman and bird in the night) adlı tablosu,
Fondació Joan Miró, Barcelona.

döneminin* sahte ve aldatıcı “huzuru” arkasına saklanan koruma ve baskı arasındaki çelişkiyi görmek mümkündür. “Güven altındaki yurttaş”, devletin özgürlükleri ve özel mülkiyeti özellikle aşağıdan baskı yapan Dördüncü Zümre’ye karşı korumasını istemektedir. Ama bir yandan da yukardakilerin millici ve özgürlükçü eğilimleri bastırmaya çalışan ve her yerden çıkan jurnalci gözünden korkulmaktadır.¹⁰ Wilhelm Raabe’nin 1867 yılında yayınlanan *Abu Telfan* adlı romanında rüşvet almaya alışmış bir polis, yani “kamu güvenliğinin koruyucusu” ve “yasanın gözü” olan kişi, bir yandan göz kırpmakta bir yandan da çaktırmadan verilen rüşveti cebe indirmekte-

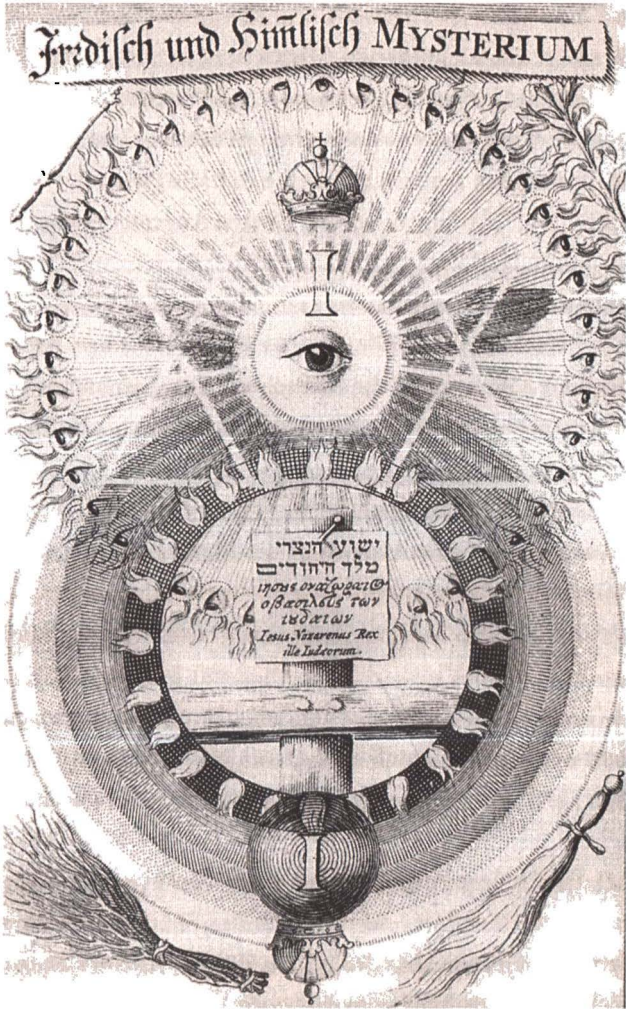
* 1815 Viyana Konferansı’yla 1848 burjuva devrimleri arasında kalan döneme Biedermeier dönemi denir –ç.n.

dir." Anlaşılan o andan itibaren "yasanın gözü", ifade ettiği anlama karşın hem resimde simge hem de dilde mecaz olarak ortadan kalkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi muhakkak ki güzel sanatların semboliziminde, Dada ve gerçeküstücülükte (Man Ray, Buñuel, Dalí, Miró, Max Ernst) esrarengiz, ağırlıklı, soğuk bakışlı ya da kör bir göz sürekli olarak kullanılmıştır ama bu gözün yasalarla hiçbir bağının kalmadığı aşikârdır.

Bugün artık karikatürlerde sadece kışkırtıcı ya da alaycı anlamda tanrının gözüne rastlıyoruz. 20. yüzyılın diktatörlük rejimlerinin gözetim organlarının eleştirel tasvirleri de "göz"ü kullanmıştır ama "yasanın gözü" artık tedavülden kalkmıştır.

II

Şimdi daha başka bir yol izleyelim ve insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanan 1800'lerin öncesindeki kaynaklara bakalım. Gözün amblem ve metafor olarak kullanımı incelemekle bitirilemeyecek kadar zengindir.¹² Tüm eski dini ve edebi metinlerde tanrıların, kahramanların ve insanların gözlerine gönderme yapılmıştır. Göz insana daima sır dolu bir organ olarak gözükmuştür. Beş duyardan hangisinin en önemli olduğu her zaman tartışılmış olsa bile gözün insan varlığı için olan öneminden hiç kimse kuşku duymamıştır. İnsanoğlu gözünü açar, dünyayı görür ve bu dünyada gözüyle yolunu bulur. İnsanın evriminde gözden çok daha eski olan ve nispeten güdük kalmış olan kulak, burun, dil ya da dokunma duyusunun organı deri gibi organlarla karşılaştırıldığında göz kültür dünyalarının birçoğunda en belirleyici organ olmuştur. İşitme duyusunun kaybı yalnızlığa ve ruhsal zedelenmelere yol açıyor olsa da bilindiği gibi insanların çoğu başa gelebilecek en kötü şey olarak körlükten korkmaktadır. İnsan ruhunun en derin noktalarına kadar yerleşmiş olan karanlık korkusudur bu. Gelişmişliğinin bugünkü mertebesinde görüyor olabilmek insanoğluna "tanrının hediyesi"dir. Doğa bilimleri gözün işlevi için mercek, retina tabakası, göz sinirleri ve enformasyonun beyinde işlenmesi gibi ne denli inandırıcı nörofizyolojik açıklamalar getiriyor olursa olsun yine de görmek "mucizevi" bir şeydir. Organ olarak gözle il-

Jacob Böhme'nin Tüm Teozofik Eserleri (Alle Theosophischen Werke) içinde Yeryüzü ve Gökyüzü Sırları (Irdisch und Himmlisch MYSTERIUM). Amsterdam. 1682.

gili harika görüşler sergilenmiş, gözün ışığı ve resimleri yuttuğu ve hatta uzun bir süre inanılageldiği gibi gözün ışınlar çıkardığı sanılmıştır.

Bizim kültür dünyamızda gözle ilgili ilk metafor ve deyimler “Tanrının gözleri önünde affedilmek,” “tüm gözler tanrıyı bekler”, “göze batan diken” ya da “göze perde inmesi” şeklinde Eski ve Yeni Ahit’le başlar.¹³ Pek çok kez güneşle özdeş anlamdaki tanrının gözü, ya da güneş anlamına gelen “gün gözü”¹⁴ ifadeleri her şeyi görebiliyor olmanın simgesidir. Tanrının gözü her şeyi görür. Tanrı her şeyi bilir çünkü tanrı uyumaz. Tanrı hiçbir şeyi unutmaz, olup biten her şeyi ve olacakları görür (Providentia Dei). Kullarını dikkatli bir çoban gibi korur. Gözü hep “en yaşlı Yahudinin üzerinde” olmuştur (Ezra 5, 5). “Efendimizin gözü sürüyü besler,”¹⁵ “tanrının gözü ondan korkanların üstündedir” (Mezmur 33, 18). Ama Eski Ahit’in intikamcı tanrısı gözünü kendisine karşı olanlara da dikmiştir: “Yehova’nın bütün dünyayı gören gözlerine bak” (Zekeriya 4, 10). Görüldüğü gibi tanrı gözden ibarettir, uyanıktır, sevecendir, tehditkârdır ve her yerdedir.

İslamda da durum farklı değildir. Ancak İslamda görmek ve işitmek eşit güçte görülür ve birlikte zikredilir. Her şeyi işiten ve her şeyi gören, her şeyi bilen Allah “her şeyi fark eder ve bilir”, “her şeyi işiten ve gören kadir-i mutlak” odur (31. Sure, 17, 29). Kuran da Allah için Eski Ahit’teki gibi “onun yüzü” ifadesini kullanmakta ve böylelikle parçayı bütün üzerinden, görme yetisini mazhar yani “yüz” üzerinden ifade etmektedir. İnsanlığın kurtuluşu inananların tanrının mazharına nail olmasındadır. Inananlar tanrının gözünden (ya da gözlerinden) çıkan ışık içinde ebediyete ulaşacaktır. Her şeyi gören, her zaman açık olan göz zaten ebediyettir, tarihin ve insani ve dünyevi zaruretin kaldırılsızıdır. Kuran’da “onun mazharı hariç her şey batacak” denilmektedir (28. Sure, 89).

Tek tanrılı dinlerin metaforlar dünyasında her şeyi gören göz, o tek tanrının insanın her türlü tasavvurunu aşan nitelikleri için kullanılan en yaygın resim olmuştur. “Gözlemci tanrı dinleri”nde¹⁶ tanrı uyumaz: “Bak gör, İsrail’in bekçisi uyumaz, gözünden hiçbir şey kaçmaz” (Mezmur 121, 4) ve o “bir” gözdür; çünkü tanrıda insanda olduğu gibi iç ve dış, sol (yanlış ve kötü) ve sağ (doğru ve iyi) ikiliği yoktur. Mistik düşünür Meister Eckhart’ın dediği gibi insanın dışa bakan gözü dünyayla ilgilidir, içe bakan gözyüze

Metten Manastırı Kütüphanesinde F.J. Holzinger'in 1720 yılında yaptığı bir kartonpiyer süsü: Tanrının geleceği bilmesi, üzerinde tanrının gözü bulunan asa ve dürbün.

tanrıyı bulmaya çalışır.¹⁷ Benzer şekilde Barok Çağ'ın mistik dünyasında ruhun iki gözünden biri şimdiye diğeri ebediyete bakmaktadır.¹⁸ Tanrının nazarıysa insanı aşar, değişmez ve ebedidir. Kabalacı edebiyatta bu şöyle açıklanmaktadır: Tanrının gözünün korunmak için ne kirpiğe ne de göz kapağına ihtiyacı vardır çünkü her şeyi kapsayan ve koruyan zaten odur, dolayısıyla kendi üstünde merciye ihtiyacı yoktur. O "en yukarıda"dır. Kabalacı mistikliğin izlerine Jacob Böhme'de ("efendimizin gözü her şeyi görür"),¹⁹

Christian Knorr von Rosenroth'da, Friedrich Christoph Öttinger'de ve hatta Schelling'de bile rastlanır.

Bu şekilde tanrının her yerdeki varlığı, her şeyi bilmesi ve geleceği görebiliyor olması (Providentia Dei)²⁰ gibi çok yönlü bir tanrı simgesi özellikle Hıristiyanlıktaki teslis ikonografisine uymaktadır: eşkenar bir üçgenin çevrelediği ışıyan bir göz. 325 yılındaki İznik Konsili'nden beri Hıristiyan Ortodoksluğunun temel ilkesi olan ve hatta 529/534 yıllarında *Codex Iustinianus*'a (Lib.I, Tit.I) törenle eklenen teslis formülü için teslis ve göz bileşimi ortaçağa değil aksine yeniçağa aittir. Ortaçağ mistisizminde göz ve ışık birbiriyle çok sık ilişkilendirilmiş olmasına rağmen²¹ o dönemin sanat eserlerinde üçgen ve parıltıyla ışıyan badem göz bileşimine rastlamak olanaksızdır.

Öte yandan bu bileşimin ancak 17. yüzyıldan sonra yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bu değişim Barok mistisizminde Kabala'nın yeniden keşfedilmesiyle,²² Cizvit tarikatının en güçlü dönemini yaşıyor olmasıyla ve mutlakiyetçiliğin siyasi ikonografisiyle ilgili olabilir.²³ Büyük olasılıkla birçok değişik eğilimin buna katkısı olmuştur.

Trento Ruhaniler Meclisi'nden* sonra kilisenin tanrının resmedilişini yeniden spiritüalize ettiği de böyle bir soyutlamayı kolaylaştırmış ve üçgen kullanımı bu işe de yaramıştır. Üçgen soyuttur, dolayısıyla On Emir'in resim yasağına uygun düşmektedir ve üç köşesi kolayca "baba, oğul ve kutsal ruh" olarak yorumlanabilmektedir.²⁴ Ayrıca üçgen şekli o çağın matematiğe düşkün ruhuna da uygun düşmüştür. Bu şeklin mükemmel üçlü hali iris ve göz bebeğinin mükemmel daire şekliyle birleştirilince kutsal teslis, mutlakiyet, en yüce koruma ve gözetimin hepsi birlikte ortaya çıkmaktadır.²⁵

Kiliselerin barok sanatında olsun, amblemlerde ya da halkın dindarlığında olsun bir yasa haline gelmiş olan "tanrının gözü" çokça kullanılmıştır. "Tanrının gözü" kilise kürsülerinin en yüksek noktasından, kilise minberlerinden, orgların alınlıklarından ve kiliselerin dini şarkı kitaplarından ve İsa'yı, Meryem'i ya da azizleri gösteren resimli kitap kapaklarından kilise cemaatine bakmakta ve bunun da ötesinde insanın her türlü davranışını

* Roma katolik kilisesinin 1545-1563 yılları arasında Trento ve Bologna kentlerinde yapılan dört oturumuna verilen ad –ç.n.

gözetilmektedir.²⁶ Halk sanatlarında teslis simgesi olarak tanrının gözü “kiliselerin dışında özellikle cenaze sedyelerinde, mozole ve mezar taşlarında, marterl* ve adak resimlerinde, evlere asılan dua levhalarında, dini irşat kitaplarının resimlendirilmesinde, İsa’nın, Meryem’in ya da azizlerin yaşamlarını tasvir eden tablolarla”²⁷ kullanılmıştır. Kilise sanatında, örneğin dini kıyafet desenlerinde “tanrının gözü” geleneği 20. yüzyılın reformist kilise hareketlerindeki kilise sanatlarına kadar uzanır.

III

Buraya kadar sözü edilen kaynaklar “tanrının gözü”nün Musevi-Hıristiyan ve İslam geleneği içinde olduğu ve Barok Çağ’da teslisle birleştirildiği ve nihayet 20. yüzyıla kadar uzandığı izlenimini vermektedir. Oysa Hıristiyanlık öncesi Eski Yunan ve Eski Roma dönemlerinde de bunlara çok yakın metaforlar bulunmaktadır. Kolofonlu Ksnefones’e²⁸ göre tanrısallık “tamamen göz, tamamen ruh, tamamen kulak” demektir. Bunun ardından Platon’la birlikte bütün bir felsefe tarihi için etkili olacak “tanrının gözü”yle “bedenin gözü”nü birbirinden ayıran, bir yanda her türlü insani sakatlık ve yanılığdan kurtulamayan fizyolojik algılama, öte yanda “zihin”, “akıl” ve “ruh”un gerçek bilgisi vardır. Bedenin gözü özellikle Yunanlılarda, Platon’un Faydos diyalogunda olduğu gibi, duyarların en hassası olarak görül-müş ama asla her şeyin özünün ve bilgeliğin bilgisi için yeterli görülme-miştir. Bilginin kendisi bilgiyi taşıyıcı ortama bağlı olduğu için bedenin gö-zü eşyanın sadece dış kılıfını görebilir, oysa “akıl gözü” (oculus rationis) zihinsel bilgiyi mümkün kılar. Aristoteles, Marc Aurel, Lucretius ve daha niceleri yüzyıllarca bunu tekrarlamış ve hakikatin ancak ve sadece “zihin gözü”yle algılanabileceğini söylemiştir. Hatta modern çağ için pek normal olan beden ve ruh ayırımını tanımayan Yeni Platoncuların çoğu gibi Plo-

* Güney Almanya ve Avusturya’da yol kavşaklarına ve kenarlarına kazık ya da taş sütun üzerine ko-nulan ve İsa, Meryem ve Hristiyan azizlerinin heykel ve resimleriyle süslü, kuş yuvası irisi küçük anıtlar bu adı grekçe *mertiros* (kan şahidi) sözcüğünden alır ve üzerine genellikle kazaya kurban gidenin anı-sına küçük bir kitabe yazılır.

tin'de de göz, ışık türünde canı olan bir varlıktır, hatta ışığın ta kendisidir. Beden, zihin, ruh üçlüsüyle birlikte benzer bir hiyerarşik sıralamada bir de göz üçlemesi oluşmuştur. Bedenin gözü en alt seviyedeki beden ve duyuların "aptal" bilgisini edinmek içindir. Bunun bir üst katındaki zihin gözü, felsefi rasyonaliteye gözlerini dikmiştir ve her şeyin özünün bilgisini edinebilecek yetidedir. En üst basamaktaysa ruhun gözü bulunmaktadır. Ruhun gözü tanrı bilgisine ve bir anlamda ebediyete açılmış penceredir.

Özlü sözler için yapılan derlemelerde²⁹ ve tiyatro³⁰ metinlerinde bulunan eskiçağın bilgi kuramlarıyla ilgili böylesi her türlü ayırım, metafor ve darbimesel Akdeniz ülkelerinin halk sanatları seviyesinde "tabelalarda, teknelerde, arabalarda, kapılarda, yer döşemelerinde vb." o pek sevilen nazar boncuğu eşliğinde günümüze kadar gelmiştir. "Bu gözlerin ne işe yaradığı aşikârdır: kötülükleri engelleyecek ve özellikle kem göze karşı koruyacaktır"³¹; nazar boncuğunun kötülükleri kovucu bir özelliği vardır.³² Kısacası göz çok değişik şekillerde her yerde hazır ve nazır, öz ve görünüm, iç ve dış, tanrı ve insan, bu dünya ve öbür dünya, ampirik ve normatif ikilemleri ifade eden bir metafordur. Her insanın anlayabileceği şekilde inançların ruhu ve mistik algılamalar, korunmalar ve aşk büyüleri için kullanılan bir işaret-tir. Felsefeciler içinse göz hem fizyolojik hem zihinsel anlamda algılamının ve bilginin en genel metaforudur.

Bu şaşırtıcı renklilikte ampirik, normatif, dini, mistik ya da bilimsel bağlamlardaki³³ metafor yapısı düşünülürse eskiçağa ait kaynaklarda "adaletin gözü" gibi bir şeye rastlamak hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Eski Yunan'da çok eski bir geçmişi olduğu anlaşılan "adaletin gözü" (dikes opthalmós) timsali MS 4. yüzyılda Ammianus Marcellinus tarafından adaletin ebediyen gözetken gözü (Quia vigilavit Iustitiae oculus sempiternus)³⁴ şeklinde adaletli hakimler ya da onların adil kararları için kullanılmıştır ama en genel anlamıyla (dünyevi) adaletin gözünden hiçbir şey kaçmaz ya da başka bir deyişle devlet ve toplum* adaleti "gözbebeği gibi korumalıdır" anlamına gelmektedir. Burada bir kez daha en eski hukukun altında yatan di-

* Almancada *Gemeinwesen* devlet ya da en genel anlamda kamu işleri ve amaçları için her türlü örgütlenme, bir anlamda *res publica* anlamına gelir -ç.n.

Lüneburg Belediye Sarayı cephesinde
18. yüzyıl başlarından bilinmeyen bir sanatçıya ait
Justitia heykeli.

ni temeli hissetmek mümkündür: Her şeyi bilen ve gören, gözünden hiçbir şey kaçmayan ve bu nedenle de hükmünde adil olan en yüce tanrının mahkemesidir söz konusu olan. Yargı ancak yüzeyde görünenin altında yatan bilgiye dayanıyorsa ve Epieikeia'ya, Aequitas'a uygunsa "adil"dir. Zeus, Themis, kızı Dike ve onun çirkin rakibi Adiukia, ve Asteria'nın, Dikaiosyne ve nihayet Nemesis'in tam olarak belirlenmesi güç yardımcılarından oluşan*

* Eski Yunan'da yargının timsali olan ve bazen Asteria da denilen Dike'yle eşleştirilen Dikaiosyne adaleti ve devletin hakkaniyetini, devlet yasasını, kamu hukukunu temsil eder. Yunan mitolojisine göre Zeus'un iktidan ancak kızları Themis'in temsil ettiği hakkaniyetli yasalar, Dike'nin temsil ettiği adalet, Eunomia'nın temsil ettiği iyi düzen ve Eirene'nin temsil ettiği barışla mümkündür. Dike'nin Eski Roma mitolojisindeki karşılığı Justitia'dır -ç.n.

Yunan adaletinin ikonografisini burada ayrıca incelemeyeceğiz.³⁵ Ancak Dike figürüne her şeyin özünü yakalayan, ıslıdayan ve her şeyi gören bir nazar yakıştırıldığına dikkat edilmelidir.³⁶

Adaletin gözü (Justitiae oculus) ifadesi Roma hukuk diline büyük olasılıkla Yunan kültürü etkisiyle girmiş ama Roma hukuku darbımesellerinde önemli bir rol oynamamıştır.³⁷ Bunun nedeni Roma hukukunun gerçekçi yapısının coşkulu ve ahlakçı formülasyonlara yer vermemiş olması olabilir. Eskiçağ literatürünü çok iyi bilen Rotterdamlı Erasmus *Eskilerin Deyim ve Özdeyişleri* adlı derlemesini oluştururken “Dikes ophtalmos i.e. Justitiae oculus (Dikes’in Gözü ya da Adaletin Gözü) başlığı altında ciddi ve

satın alınamayan hakimın ya da adil bir yargının bu şekilde anıldığını yazmıştır. Erasmus bunun kaynağı olarak Suidas'ı, Aulus Gellius'ta Krisipos'a* ait bir alıntıyı gösterir. Bu alıntıda adaletin gözü ileriye doğru sert bakışlı ve hareketsiz olarak tasvir edilmiştir, çünkü doğru hüküm vermekle yükümlü olana, namuslu kişinin doğru yolundan, doğru bakışından şu ya da bu şekilde sapmış olmak yakışmaz. Bu konuda sevilen altı duraklı bir mısra da şöyledir:

“Est oculus aequitatis omnia igntuens”
(Adaletin gözü her şeyi dikkate alır).³⁸

Burada kullanılan metafor tek tanrılı dinlerdeki tamamen uy-maktadır. Adalet her şeyden önce meselenin aslına dikkat etme erdemidir. Karar vermede düzgünlük ve satın alınamaz olmak erdemi ancak bundan sonra gelir. Bu nedenle daha sonraları Justitia (adalet) açık ve her şeyi gö-ren gözlerle ama aynı zamanda bir gözbağıyla tasvir edilmiştir. Bu tasvirde Justitia dikkatini “kişiden bağımsız” olarak davacı ve davalının tezlerini tartmaya yoğunlaştırmaktadır. Gözü bağılı Justitia çok sonraları ne yapacağı belli olmayan “kör” adliye olarak ortaya çıkacaktır.³⁹

Burada karşımıza yine Schiller çıkmakta ve 1784 yılına ait *Haydut-lar* adlı oyununda “alçak herifin biri adaletin gözünü gümüşle kaplamakta-dır” (2. Perde 2. Sahne). Aynı oyunun başka bir yerindeyse adaletin gözü “kimi zaman altınla kör olmakta”dır.⁴⁰ Buna benzer şekilde bazı başka ale-gorik tasvirlerde de “taraf tutan” bir gözü kapalı yargı, bu durum karşısın-da dehşete kapılmış gerçek adaletin önünü kesmektedir.

Körlüğün ya da bir gözü kapalı olmanın bu değişik eleştirilerden çok daha fazla dikkat edilmesi gereken şey adaletin gözünün doğrudan doğ-ruya her şeyi gören tanrıların gözünden türetilmiş olmasıdır. Hakim adilse tıpkı bir tanrı gibi vereceği kararla ilgili olayın “gerçekte nasıl olduğunu”

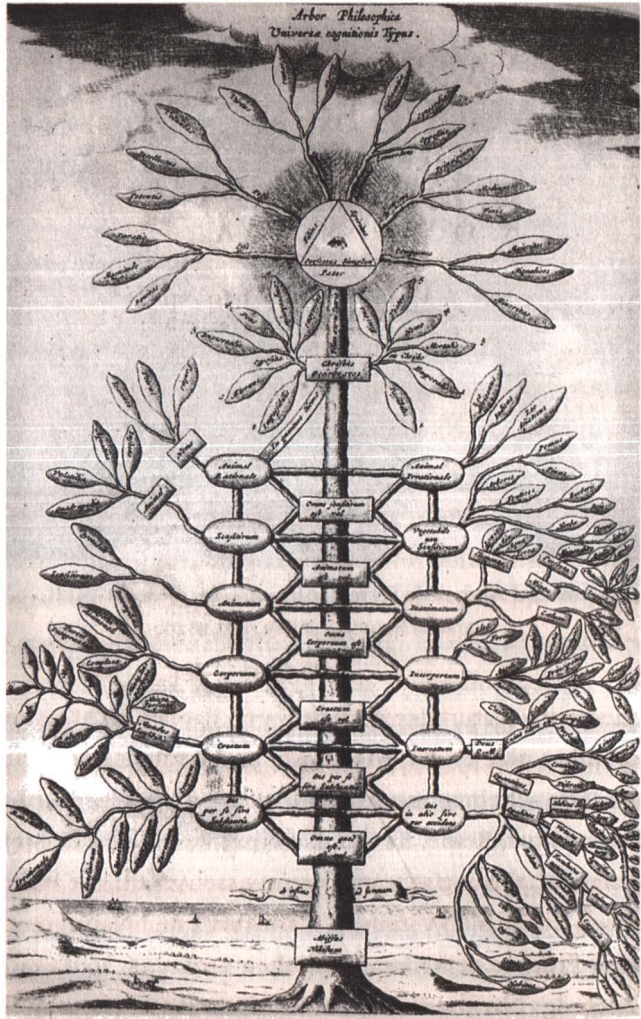
* Suda Bizans'ta 970 yılında tamamlanmış ilk alfabetik dizimli, geniş kapsamlı kavram ve sözcük ki-tabıdır. Büyük olasılıkla kolektif bir eser olan Suda'nın adı yanlışlıkla Suidas (ya da Soudas, Souidas) şeklinde yazarın adı olarak kullanılmıştır. Krissipos MÖ 2. yüzyıldan ünlü bir filozof, Aulus Gellius MS 2. yüzyıldan Romalı bir yazardır –ç.n.

Giovanni Andrea de Ferrari'nin Adalet Timsali adlı tablosu, Piazza Bianco, Ceneviz. 1620.

belirleyecek ve tıpkı bir tanrı gibi bundan doğru sonuçlar çıkararak doğru yargıya varacaktır.

Eğer “adaletin gözü”nün ve onunla yakın ilişkideki Justitia’nın açık ya da bağlı gözleriyle ifade edilen alegorilerin tek tanrılı dinlerin tanrı anlayışıyla ya da çok tanrılı dinlerin göklerdeki tanrılarıyla ilişkili olduğu doğrusa, büyük olasılıkla 17. ve 18. yüzyıl Avrupa’sının simgeler dünyasında ki siyaset ve teoloji dilinin belli bir hedefe yönelik olarak iç içe girmiş olmasına da dikkat etmek gerekir. Şöyle ki, bu dönemde Hıristiyanların tanrısı göklerde aile efradıyla yaşayan Jüpiter’e benzer şekilde “evrenin hakimi” olarak görülmektedir. Bunun tersi olarak dünyevi hükümdar kavramına da yoğun şekilde ilahiyat yüklenmiş ve mutlakiyet çağının hükümdarları “bu dünyanın tanrıları”⁴¹ yapılmıştır. Bu durumun zorunlu sonucu olarak göz-

Athanasius Kircher SJ'nin *Ars Magna Sciendi* adlı eserinin 5. cildinde
 Raymundus Lullus'un "Arbor Philosophica"sı (Felsefe Ağacı).
 Amsterdam. 1669.

le ilgili metaforlar da aynı iç içe geçmişliği yansıtmıştır. Daha önce de değinildiği gibi 17. yüzyılın kiliselerinde üçgenle çevrelenmiş “tanrının gözü” resminde teslis her şeyi biliyor olmanın simgesi olarak yaygınlaşırken, ülkenin ve tebaanın iyiliğini gözeten tanrı benzeri hükümdarın “hükümdar gözü” de krallık ve prensliklerin amblemlerinde kullanılmaya başlamıştır. Örneğin 1620’lerde Giovanni Andrea de Ferrari’nin bir tablosunda olduğu gibi Justitia’nın göğsüne de gözetimin gözü oturtulmuştur.

Burada “iç içe geçmiş” olmakla kastedilen 17. yüzyılın teolojik, bilimsel ve siyasi dünyasının karmaşık yapısıdır. 17. yüzyılda teoloji ve “modern” doğa bilimleri 20. yüzyılın bilim kuramlarında olduğu gibi pek öyle birbirleriyle uzlaşmaz şeyler değildir. Copernicus, Brahe, Kepler, Newton örneklerinde olduğu gibi bilim adamlarının çoğu inançlı Hıristiyanlardı. Teolojinin ve doğa bilimlerinin hakikatleri birleştirilebiliyor, doğal hukuk ve doğa yasaları aynı tanrısal düzenin meyveleri olarak görülüyor ve nihayet “doğanın kitabı”nda da ilahi vahyin kitabında yazan hakikatlerin aynısının yazıldığı düşünülüyordu.⁴² Tanrı göklerdeki ordusuyla evrenin her şeyi bilen hâkimiydi ve tanrı yasalarıyla doğaya ve insanlara aynı şekilde hükmediyordu. Roma’da yaşayan ve Barok Çağ’ın her şeyi bilen tarihçisi denebilecek Alman Cizviti Athenasius Kircher, Katalonya’daki dâhi Raimundus Lullus’un (1232/33-1316) yazdıklarına dayanarak kapsamlı bir bilim sistemi geliştirmişti.⁴³ *Ars Magna Sciendi sive Combinatoria* adındaki bu eserin 1669 yılında Amsterdam’da basılan üçüncü cildinde Lullus’un evrensel bilgi ağacını (Arbre de viencia), teslis (baba, oğul ve kutsal ruh), mükemmel bir daire figürü içinde bir üçgen ve Tanrının Gözü’yle taçlandırmıştır.⁴⁴

Kircher’in devasa bilmek-sanatı eserinin kapağında bilimin arkasındaki havarilerin başındaki haleyi andırır biçimde tepsi gibi bir güneş ve bunun üzerinde de tanrının gözü vardır. Üzerinde Osiris’in gözü bulunan asasıyla bilim, kombinatorik sanatının* alfabesini göstermektedir.

Her şeyi bilen teslisin hemen altında her türlü bilgi arasındaki bağın anahtarı olan kombinatorik sanatı insanı tanrısal kılmaktadır. Osiris’in asasının Eski Mısır’a ait bir motif olması tesadüf değildir çünkü Athanasius

* Sonlu sayıda nesnenin dizilim ve seçilim olanaklarını inceleyen matematik dalıdır –ç.n.

Athanasius Kircher SJ'nin Ars Magna Sciendi adlı eserinin kapak resmi.
 Amsterdam. 1669.

Ottavio Scarlattina'nın
Homo et eius partes
Figuratus et Symbolicus...
adlı eserinden
(Augsburg, Dillingen. 1695. p. 56)
"Ubique inspicendum".

Kircher de çoğu çağdaşı gibi Eski Mısır'ın bilgi dünyasının Arkana'sına (esrarına) hayrandır ve hiyeroglif yazısını çözmek için ciddi olarak uğraşmıştır.

Anatomik açıdan biraz tuhaf bir simge olan asanın üzerindeki bu göz motifine, akıllı ve adil bir hükümdar olmanın işareti olarak özellikle 17. yüzyılda pek sık rastlanmaktadır.

Kapsamlı ihtimam ve denetimin işareti gözdür, asa ise emir yetkisi-ne sahip iktidardır. Özellikle adil hükümlerhlikleriyle ünlenmiş hükümdar-ların elinde hep böyle bir asa vardır. Eski Mısır hiyerogliflerinde göz şeklin-de ifade edilen ve hem tanrı hem kral olan Osiris adaletin timsalidir.

Diderot'nun yazdığına göre hiyerogliflerle ilgilenmiş Yunanlılar için göz "adaletin koruyucusu ve bedenın gözeticisi"⁴⁵ anlamına gelmek-tedir. 17. yüzyılın amblem üreticileri çoğunlukla asanın üzerine ilıstırılmış gözü Osiris'in alameti olarak anlatan Plutarch'ı dayanak almıştır.⁴⁶ Ancak amblemelerde kullanılacak bir açıklamasında Plutarch hiç kimsenin Osiris kadar adil olamayacağını yazmıştır. Osiris'in asası adalet demektir ve bu

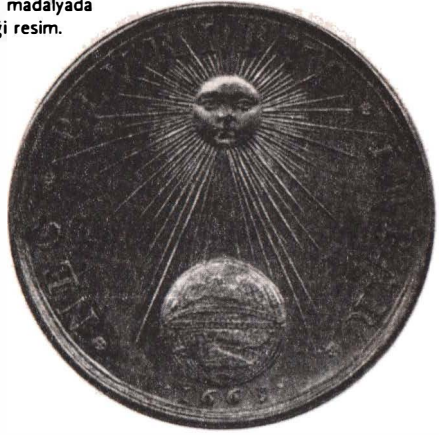
Eski Mısır 19. hanedanından
Kraliçe Nefertari'nin mezarında
göz olarak hiyeroglifle yazılmış Osiris adı.

her zaman eylemde ve gözetimde bulunan tanrının alametidir.⁴⁷ Göz resimli asa ya da avuç içine çizilmiş bir göz, Aydınlanmacı mutlakiyet döneminde özellikle kendilerinden ileride yasa koyucu olarak söz edilmesini isteyenler için sevilen bir amblem olmuştur.

IV

Kısacası 17. ve 18 yüzyılın adalet ve hükümrancılık simgeselliği Musevi-Hıristiyan, Greko-Romen ve Eski Mısır'a ait bir dil kullanmaktaydı ve bu büyük geleneklerin potasından kendisine her şeyi bilen, herkesi kollayan ve her şeyi denetleyen bir hükümdar gözü edinmişti. Ortaçağdan yeniçağa geçişte, yani yaklaşık olarak 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra, monark tam bir mıknaş gibi tüm dikkatleri üzerine çekmekteydi. Monark ve sarayı yeni oluşan büyük devletlerin ya da prensliklerin iktidar merkezi oluyordu.⁴⁸

Eski yapılar solmaktaydı ve 1555 yılındaki Augsburg'da yapılan din barışından 1648'de Otuz Yıl Savaşları'nın sonuna kadar geçen zaman içinde Almanya'da çok değişik nedenlerle o güne kadar iktidar merkezi olan

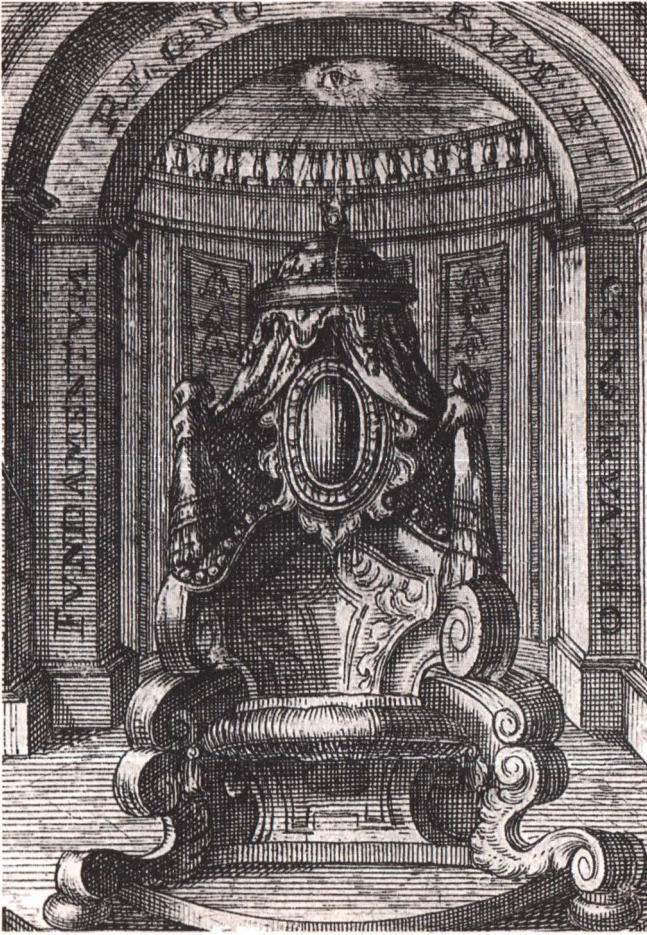

kentler, soyluların kaleleri ve kiliseler kaybeden taraf olmuş, buna karşılık ülkenin kralı, hükümdar (Princeps) olarak siyasetin merkezine geçmiştir. Kentler güçlerini özellikle ekonomik nedenlerle yitirmiş,⁴⁹ soylular ortaçağda üstlenmiş oldukları tımar görevini yerine getiremez olmuştur. Reformasyondan beri bölünen ve parçalanan kilise bu bölük pörçük yapıyla, eğer hükümdarla kilisenin başındaki aynı kişi değilse, hükümdarın himayesini arar olmuştur. Başka bir deyişle artık her şeyi merkezdeki güneş konumuna geçen hükümdar aydınlatmaktaydı. Bu ışık altında hızla saray merkezli devletler, merkezi bir yönetim, orta ve alt makam memuriyetleri, yurt savunması ve merkezi bir mali sistem kurulmuş ve bunlar “modern devlet”in temelini oluşturmuştur.⁵⁰ Bu yüzden 16. yüzyıl sonlarındaki anahtar kavram, Latince karşılığı “Majestas” olan “hükümlanlık”⁵¹ kavramı olmuştur.

Bu sözcüklerle bir anda birçok şey dile getirilmiş oluyordu. Hukukta her şeyi belirleyen yeni kavram hükümlanlık olmuştu. Hükümdarın tüm hakları da bu kavramla ifade ediliyordu. Hükümlanlık bölünmez, devredilemez ve her şeyin üstünde olmalıydı. Burada ifadesini bulan şey her şeyden önce teolojik tanrı anlayışının, her şeyin üstünde ve kadir-i mutlak hükümdara, “hükümlana” devri ve sekülerizasyonuydu. Hükümdar tanrının

1. Leopold'un (1640-1705) 1657 yılında Macaristan ve Bohemya kralı olarak tahta çıkışı üzerine dağıtılan baskıda Macaristan ve Bohemya armaları ve "Consilio et Industria" şiarı. Viyana Üniversitesi arşivi.

Frank Philipp Florin'in *Oeconomus prudens et legalis continuatus*'u ya da
Grosser Herren Stands und Adelicher Haus-Vater.
Nürnberg, Frankfurt a.M. ve Leipzig, 1751. Bakır kapak.

dünyadaki temsilcisiydi. Tanrının gözünün kulları üzerinde olması gibi hükümdarın gözü de hep tebaasının üzerindeydi. 14. Louis'nin güneş ambleminde tanrı ve hükümdar birleştirilmiştir ya da daha doğrusu neredeyse tanrıya küfür edercesine tanrı ortadan kaldırılmıştır.

Böylelikle eskiçağ ve özellikle Bizans'ta geliştirilmiş geleneksel bir kültür olan, hükümdarın güneş tanrısı Helios'la özdeşliği, yeniden hayata geçiriliyor, ihtişam, güzellik ve her şeye hayat veren gücün kaynağı hükümdar oluyordu. Kralın diğer insanlar gibi uyumaması, gözlerini kırpmadan imparatorluğu gözetmesi ve büyük olasılıkla aslında uykusuzluk çekmekten kaynaklanan bu durumu bir ebedi nöbet hali olarak propaganda aracı oluyordu. Her işin üstesinden gelebiliyor olmak iddiası da zaten ancak bu sürekli nöbet halinde her şeyi biliyor olmak üzerine kurulu olabilirdi. Herkes uyku ihtiyacını giderirken tanrıyla eş güçteki hiç yorulmayan hükümdar nöbetteydi ve çalışmaktaydı. Tebaasının uzaklardan da görebileceği gibi saraydaki odasının hiç sönmeyen ışıkları³² bunun kanıtıydı. Erich Weinert'in *Kremlin'de Hâlâ Işık*³³ başlıklı ajitprop şiiri hükümdarlara övgü düzen uzun bir edebiyatın son örneklerinden biridir.

17. ve 18 yüzyılda büyük bir güçle gelişen, hükümdarı tebaaya mesafeli tanrı katına oturtma arzusunun ideolojik temelini Roma hukuku oluşturmuştur. Maiestas (absoluta – mutlak) ya da hükümlanlık monarkın prensipte sınırsız gücünü meşru kılan ve eskiçağa ait (princeps legibus solutus, quod principi placuit, legis habet vigorem) formülasyonunun doğrudan doğruya devamıydı. Muhakkak ki “katıksız” bir mutlakiyet³⁴ hemen hemen hiçbir yerde olmamıştır ve hükümdarın dini ve hukuki bağlılıkları da her zaman vurgulanmıştır ama bunlar genel kabul gören bir ilkenin istisnaları olarak kalmıştır. Bu ilkenin kendisi ve sınırlandırışı Avrupa’da amblesmlerin³⁵ temel konusu olmuştur.

Yeryüzü tanrısı³⁶ hükümdarlarını, tanrının gözü³⁷ olarak ya güneş gibi parlak bir alan üzerinde Yehova'nın işareti³⁸ ya da İsa'nın monogramı ve üzerine haç takılmış bir ışık kursu³⁹ ışıklandırmaktaydı. “En Yüce” olanın hükümdarın da üstünde olması sadece dindar bir kraliçe olan Maria Therese örneğinde değil, Lutherciliğin siyasi ilahiyat dünyasında da genel kabul görmekteydi.

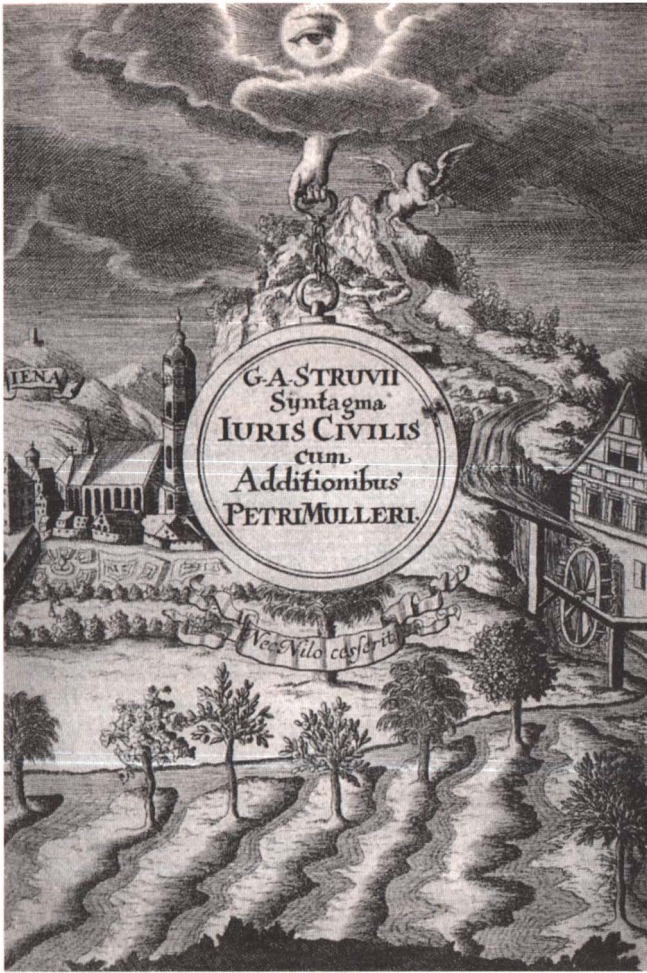
Athanasius Kircher SJ'nin *Principis Christiani Archetypon Politicum*
adlı eserinde bakır kapak. Amsterdam, 1672

Hükümdardan üstün sadece tanrının olduğunu ve böylelikle insanların taşıması gereken her türlü sorumluluktan muaf tutulduğunu gösteren bu resim hükümdarın gücünü artırıcı bir propaganda unsuru olarak kullanılıyordu. Ama bu resim aynı zamanda hükümdarın da günün birinde tanrıya hesap vereceğini düşünmesi gerektiğini hatırlatmaktaydı.⁶⁰

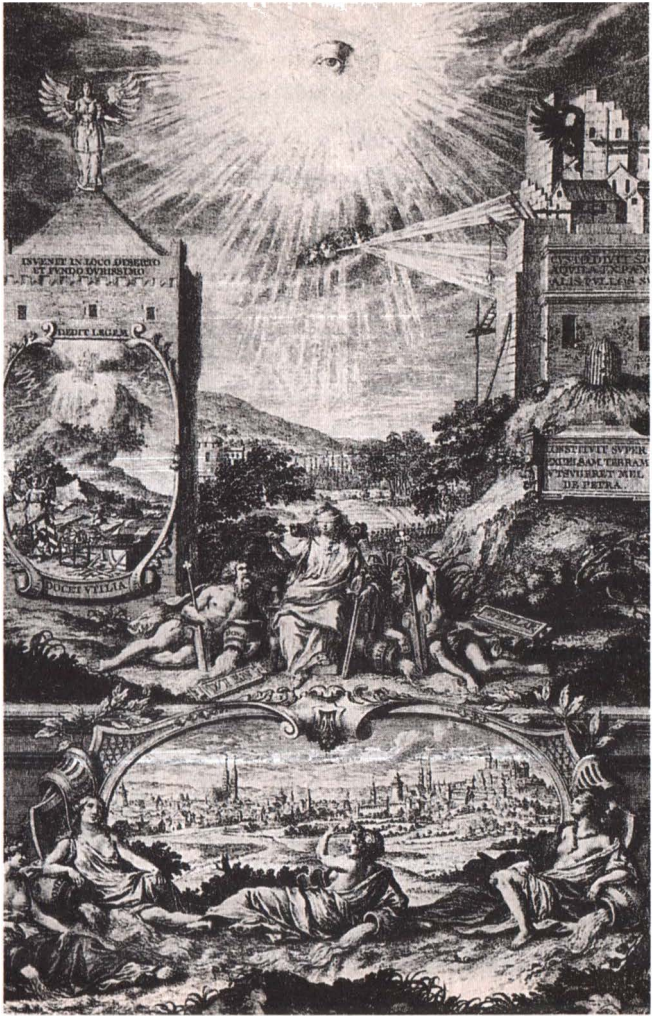
Bu nedenle tanrının gözü cüls paralarına⁶¹ da basılır olmuş ve hükümlarlığın adaleti ve adliyesini gösteren birçok yere de konulmuştur. Hükümdar, hakim ve hukuk Hıristiyan değerler dünyasına bağlı kaldıkça hak ve hukukun tanrının gözetiminde olması anlaşılır bir şeydir. Georg Adam Struve'nin *Syntagma Iuris* adlı eserinin kapağında ya da 1737 yılına ait *Hukuk Alegorisi* adlı bakır baskı gravürde hukukun üzerinde tanrının gözü resmedilmiştir: Merkeze konmuş olan ve hukuku temsil eden kadın figürü olarak Justitia, bir yanında İmparatorluk Divanı (Reichshofrat) diğer yanında İmparatorluk İstinaf Mahkemesi (Reichskammergericht) olmak üzere felaketleri savmakta, refahı sağlamaktadır. Justitia'nın üzerine güneşe benzeyen tanrının gözü yerleştirilmiştir ama bu kez derginin tek taraflı katolik bir görünüş kazanmaması için teslisin üçgeni resme konulmamıştır.

Böylelikle 1789 öncesinde “göz”ün iç içe geçmiş üç geleneksel çizgisi ortaya çıkmış oluyor: Eskiçağ, Eski Mısır ve Musevi-Hıristiyan geleneği.⁶² Her üç çizgi de inayet (Providentia) ve zorbalığı yani tedbirli iyi hükümdarla zorunlu ve hayırlı “gözetim”i⁶³ kaynaştıran en yüce varlığın her şeyi bilirliği ve adaleti anlayışında birleşmektedir. Hükümdar ne derecede dünyevi bir tanrıya dönüştürülüyorsa, her zaman gözetken hükümdar-tanrı tasviri de o derecede dünyevi metaforlara aktarılmış olmaktadır.

Bir an için 18. yüzyılın ortasında duralım. Tanrının her şeyi bilirliğine dayanan transendental göndermelerin çizgisi hâlâ sürmektedir ama belirgin biçimde buna karşı çıkan seküler bir siyaset tarafından da zayıflatılmaktadır. 16. yüzyıldan beri dini ve ahlaki bağlardan koparılmış devlet anlayışına uygun siyasetin meşruiyeti şiddetle tartışılır olmuştu. Otuz Yıl Savaşlarından sonra tanrının gözü gözetiminde işleyecek bir “Hıristiyan siyaseti” ya da bir “Hıristiyan Devleti” fikri ancak istisnai olarak taraftar bulmuştur. İncil'den yapılan orjinal alıntılarla kurulan tezler silsilesinin yerine doğal hukukun hiçbir mezhebe ait olmayan soyut ilkeleri geçmiştir.

Georg Adam Struve'nin "*Syntagma iuris prudentiae*"sında kapak resmi (pars prima, ed. sec.). Frankfurt ve Leipzig. 1718.

Johann Daniel Preysler'in Hukuk Alegorisi (Allegorie des Rechts) adlı tablosu.
Bakır baskı gravür. 1737. Regensburg Kent Müzeleri.

Barok Çağ'ın sonunda bile hâlâ çok güçlü ve yaygın olan eskiçağ ikonografisi geleneği, hükümdarların ve hakimlerin kendilerini bağlı hissetmeleri gereken somut adalet ideallerini oluşturmaktaydı. Nihayet Osiris örneğinde de açıkça görüldüğü gibi aydınlanmanın bile cazibesine kapılmış olduğu Hristiyanlıktan uzak Eski Mısır dünyası referans alınmaktaydı. Hiçbir mezhebe ait olmayan bu yabancı dinin cazibesi, kısmen aydınlanma çağıının ışık metaforunun sırlarla örtülü bir karşıt dünyaya gereksinim duyuyor olmasından kaynaklanıyordu. Mason adetleri bu sahne malzemesiyle kurulmuştur. Eski Mısır, bilgeliğin, erdemli hükümdarların ve hatta hoşgörünün ülkesi olarak görülmüştür.⁶⁴ Henüz çözülmemiş olan hiyeroglifler, gözle ilgili metafor ve amblemler için zengin bir malzeme oluşturunuyordu. Mason madalyaları üzerinde 1772'den sonraki dönemde⁶⁵ sık sık "ışık göz"lü üçgenlere rastlanıyordu. Bu nedenle tanrının her şeyi bilirliği ve gözetimi konusunun dünyevi mercilere nasıl geçtiğini ve bunun karşılığı olarak bu dünyevi mercilerin kendilerini tanrıyla eş tutmaya nasıl cüret ettiklerini anlayabilmek için Musevi-Hristiyan, Greko-Romen ve Eski Mısır motiflerini en azından ilke olarak birbirlerinden ayırabilmek gerekir.

V

Birbirini izleyen bu temalar zincirinin son halkasında giderek güçlenen bir sekülerleşme ve buna bağlı bir her şeyi kişiselliğin dışına taşıma ve nihayet bir cüretkârlık özellikle göze çarpmaktadır. "Yasanın Gözü" gibi bir formülasyon ortaya çıkmadan çok önce Avrupa hukuk tarihinin iki önemli eğiliminin sahneye egemen olduğu görülmektedir.

Bunlardan biri egemenliğin giderek daha çok nesnelleşmesidir, ki en ünlü ifadesini öz olarak "government by law and not by men" (kişinin değil yasanın hükmü) sözünde bulmuştur.⁶⁶ Diğer eğilim ise metafizik temeller üzerine kurulu hukuk düzeninden formal hukuk düzenine geçişin uzun yolu olarak ifade edilebilir. Bunun ünlü kısa formülasyonu da "auctoritas, non veritas facit legem" (hukuku hakikat değil otorite belirler)⁶⁷ şeklindedir.

Her iki yaklaşım da kralın hükümlanlığına ve adaletine dayandırılan kutsallığın taşıyıcı öğelerinin yeniçağda zayıflaması üzerine kuruludur. Bu öğelerin yerini kamu çıkarının meşruiyeti, egemenliğin şekli ifadesi olan emir verme yetkisi almıştır. Ortaçağda hukuk esas olarak alışlagelmiş olduğu için, eski ve kabul gören, iyi ve doğru bir şey olduğu için geçerliydi. Ama 17. yüzyıldan sonra kralın buyruğu olarak geçerli olmuştur. Bodin için emir verme yetkisi kimdeyse egemen odur ve ancak egemen olan emir verebilir. Emirnin içeriği ve gerçeğe uyup uymadığı birinci derecede önemli değildir. Blaise Pascal hayretle, daha doğrusu alaycı bir ifadeyle hakikatin coğrafi bir mesele olduğunu yazmıştır: “Vérité au-dessus des Pyrenées, vérité audelà” (Hakikat Pireneler’in bu yanında başka, öte yanında başkadır). Thomas Hobbes’a göreyse bir şeyin hukuki geçerliliği için bunun genel kabul gören bir hükümlanlığın iradesi olması yeterlidir.

O halde yeniçağın başlangıcındaki devlet yasama devletidir. Bu devlet toplumu yasalarla biçimlendirir ve ancak kuralları geçerli kılacak kurumları ve memurları eğiterek “öğrenen sistem” olmakla devlet olabilir. Bu devlet devrimlerin kuralına uygun olarak eski hukuku atar ve koyduğu yeni hukukla eski hukuku kaldırmış olur (lex posterior derogat legi priori – yeni yasa eski yasayı kaldırır). Gelenekten bu kopuşu, ancak geçerli araç olarak kendi (yeni) yasalarını geçerli kılan bir hükümdar iradesi sağlayabilir.

Yeniçağın başındaki bu kapsamlı yasama olanağı kaçınılmaz olarak hakikat kavramının içinin boşalmasını da beraberinde getirmiştir. Hakikatin ne olduğu konusunda birbirleriyle kavgalı ilahiyatçıların ve felsefecilerin aralarında anlaşabileceklerinden umut kesildiği için 17. yüzyılın yeni önerisi barış ve düzen olmuştur. Yurttaş düşünmekte serbest ama yasalara boyun eğmek zorunda olmalıdır. Tanrının ve/veya hükümdarın gözü yasalar biçiminde yurttaşları gözetmektedir. Bu, açıkça hükümdarın keyfiliğinin de giderek ortadan kalkması demektir. Hükümlanlığın koyduğu yasalar hükümlanlığı nesnelleştirir ve yasalarla kurulan kurumsal araçları da disipline eder. O halde yeniçağın hükümlanlığı yasayı hükümlanlığın aracı olarak kullanacak ama bu hükümlanlık tekniği giderek onun da hareket olanaklarını sınırlandıracaktır. Yasayla hükmeden ister istemez kendisini de yasaya bağlamış olacaktır.

Amerika'da 1776'daki anayasa hareketinin ardından anayasa kuramının temellerinin yeniden atılmasıyla merkezi yönetim aracı olarak yasa ya bakış şekli de tamamen bu ilişki üzerine yoğunlaşmıştır. Özgür bir temel üzerindeki özgür halk kendi kendisinin hükümranı olmuştur. Halk kendisini kendisinin ve özellikle herkesin kararıyla kabul edilmiş "yasa"lar aracılığıyla yönetecektir. Artık topluma bekçilik eden ne tanrı ne de hükümdar vardır. Uyumayan ve hiçbir şeyi gözden kaçırmayan bekçi yasa olmuştur. Tanrıdan hükümdara ve oradan da yasaya şeklindeki sıralama Carl Schmitt'in modern devlet öğretisinin tüm kavramlarının "sekülerleşmiş teolojik kavramlar"⁶⁸ olduğu şeklindeki ünlü veciz yargısını doğrular.

Gerçekten de ortaçağın orta ve son döneminde merkezdeki her şeyi yaratan, her şeyin bağlı olduğu ve her şeyi gören tanrı yeniçağa geçişte yeni ilişkiler içine girmiştir. Tanrı en üstteki yerini yitirmemiştir ama dünyevi ilişkiler giderek semavi analogiler ile açıklanmaya başlamış, tanrının dünyasıyla yeryüzünün dünyası birbirinden ayrılmıştır. Bu sadece Luther'in iki-dünya-öğretisinde değil Machiavelli'yi izleyen siyasetin dünyevileşmesinde de böyledir. Yeryüzünün tanrısı hükümdarlar olmuştur. Kendi hükümrانlık alanlarında "kadir-i mutlak" olmaya çalışmışlar, zümreleri ortadan kaldırmışlar, ortaçağın birbirinden farklı hukuk bölgelerini herkes için geçerli tek bir devlet hukukuna indirgemeye çalışmışlar, kişiye bağlı kuruluşları dağıtmışlar ve zümre düzeni hâlâ sürüyor olmasına rağmen insanları potansiyel olarak eşit kullar haline getirmişlerdir. Dolayısıyla tepedeki hükümdarın emrinde düzenlenmiş devlet aygıtının, ulaşılabilen her bilgiyi merkeze toplayarak "her şeyi bilir olmayı" olanaklı kılması gerekmiştir.

Bu "yeryüzü-tanrıları" açıkça söylenmese bile tektanrıcılık üzerine kuruludur. Yabancı hükümdarlara bağlılığı mümkün olduğunca ortadan kaldırırlar. Bu devletin kulu başka tanrılara da kulluk etmemelidir. Gücünü kendinden alan tanrı yerine kadir-i mutlak hükümrان geçmiştir. Elindeki gücün aracı emirdir. Savaşta ve barışta bir kişiye ya da bir gruba ya da "tüm kullara" olsun emir verebiliyor olmak hükümrانlığa işaret etmektedir. Bütün bir gruba verilmiş emir ise "yasa"dır. Bu açıdan yasa gerçekten de dünyevileştirilmiş teolojik bir malzemedir. Bilinmeyen sayıda hal için tanrısal eylemin prototipi olarak yüce mertebeden belirlenmiş soyut bir kuraldır.

Modern devlet öğretisinin başlangıcında merkezi konuma geçen yasa, teolojik kökenindeki en yüce güç ve en yüce bilgeliğin belirlediği düzen olmanın atmosferini de beraberinde getirmiştir.

Din savaşları ve mezhep cepheleşmelerinin güçlenmesiyle 16. yüzyılın 2. yarısında ilahiyatın otoritesi zayıflamıştır. Fransa'da ve İngiltere'de, Hollanda'da ve Almanya'daki krallıklarda ve prensliklerde devlet hak sahibi olmuş, yeni oluşan din kurumları devlet yapısı içine entegre edilmiştir. Yine de hükümdar eyleminin meşruiyet formülü hâlâ tanrıdır ve tanrının gözü hâlâ hükümdarın üzerindedir ama devletin koyduğu normlar ve bunların dünyevi bir el tarafından uygulanması günlük yaşamı ve gidişatı giderek daha fazla belirler olmuştur. Tanrının gözü artık tanrının bu dünyadaki genel valisi olan hükümdara geçmiştir. Ne kadar hayali olursa olsun hükümdarın "her şeyi bilirliği" yasaların adaletli içeriğinin en önemli meşruiyet temeli olmuştur. Çünkü ancak kuralları koyanın her şeyi biliyor ve her şeyi düşünmüş olması halinde yasa adil olabilir ve ülkenin koruyucusunun iradesi yaygınlık kazanabilir.

17. ve 18. yüzyıllarda hükümdarın bir koruyucu baba olarak görülmesi de güç kaybetmiştir. 17. yüzyıl başlarında Alman devlet hukuku öğretisinde ancak dindar bir Hristiyan olarak düşünülebilen hükümdar, birbirini izleyen uyanış dalgaları içinde Hristiyanlıktan, dindarlıktan ve her türlü metafizik bağdan kurtulmuştur. 17. yüzyılın yakıp yıkıcı "Büyük Savaş"ında insanlar en çıplak haliyle iktidar ve çıkar siyasetinin tanığı olmuş, ara sıra zorla mezhep değiştirmiş ve hatta inançlar açıkça topraklar üzerindeki hükümranlığın fonksiyonu haline gelmiş⁶⁹ ve böylelikle de teolojik değerini yitirmiştir. Bu savaşların nedeninin din olduğuna inanan kimse kalmamıştır. Popüler metinlerde din aşkı "amor religionis"ın, toprak aşkı "amor regionis" olduğu yazılmıştır. Ülkenin her yeni hükümdarı kendi yasalarını getirmiş ve tanrının iradesine ya da herhangi bir hakikate uygunluk nedeniyle değil, sadece ve sadece hükümdarın otoritesi nedeniyle itaat istemiştir. Ama bununla birlikte sadece tanrı değil, Hristiyan erdemleriyle birlikte tanrıyla eş tutulan hükümdar da ortadan kalkmıştır.

Ağırlık noktasının bu şekilde kayması sonucunda yasa hükümdarın rolünü üstlenmeye başlamıştır. Kişisel zayıflığı yüzünden ya da kendilerini

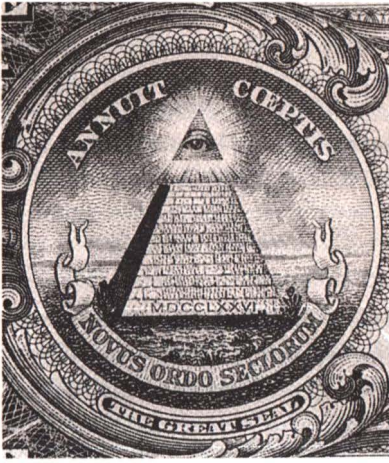
“devletin hizmetkârı” ya da devlet şahsının (persona moralis) “organı” olarak tanınıyor olmaları nedeniyle hükümdarlar devletin gerisine çekilmiş- tir. Bu gayri şahsileştirme süreci içinde yasa yeşermiştir. Bu sürecin sonunda zorunlu olarak kişinin hükümdarlığının tamamen ortadan kalkması ve hükümdarlığın yasalara devredilmesi istenmiştir.

VI

“Yasalar” hükümdar olacaksa yasalara da hükmedilebilmelidir. Yasalara hükmedecek olan merci zaaf sahibi insanoğlu olamayacağı için 17. yüzyılda yasalar üstü yazılı anayasa icad edilmiştir. Hükmetmenin hangi il- keler üzerine kurulu olduğu konusu ve yasaların uyması gereken temel düsturlar anayasada yazılı olmalıdır.⁷⁰ Böylelikle sekülerleşme, gayri şahsileştirme ve nesneleşme eğilimleri, hükümlüğün tanrıdan yeryüzü tanrısı hükümdara, oradan Leviathan’ın ölümlü tanrısına, oradan da anayasayla taçlandırılan tanrısallaştırılmış yasalara giden yolu açmıştır. Bu nedenle sonuçta barış ve özgürlüğü gerçekleştirecek bu dünyaya ait bir akıl yapısı olan anayasanın, mezheplerden arındırılmış, herkes tarafından kabul edilebilir bir tanrının inayetine bırakılmış olması şaşırtıcı değildir.

Ortaya çıkan amblem de zaten bakış açısındaki bu temel değişime uygun olmuştur. 1935’ten beri Amerika Birleşik Devletleri’nin bir dolar de- ğerindeki banknotunun arka yüzü, 1782 yılında toplanan üç komisyonun uzun tartışmalar sonunda belirlediği “Birleşik Devletlerin Büyük Müh- rü”nü göstermektedir: “Büyük Mühür”ün üzerinde dört kenarlı duvarıyla henüz tamamlanmamış ve tepesinde ışıklarla taçlandırılmış bir göz bulu- nan bir piramit vardır.

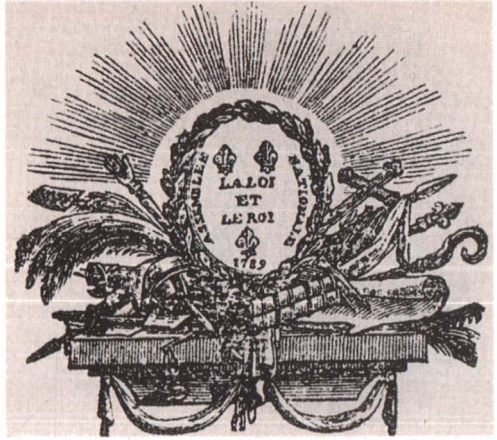
1776 tarihli piramit tanrının bağışlayan gözünün gözetimindeki [Annuit Coeptis = He Has Favoured Our Undertakings (eylemimizi hayır- lı kıldı)] anayasa yeni bir başlangıcı simgelemektedir. Tanrı bu yeni baş- langıcı, “Novus ordo seculorum”u⁷¹ kutsamaktadır. Kuşkusuz bu tanrı hâ- lâ Hristiyanların tanrısıdır ama mezhepler üstü bir tanrıdır çünkü bu amblem Avrupa’yı dini hoşgörüsüzlük nedeniyle terk etmiş Yeni Ameri-

Bir Dolar değerinde
kâğıt para üzerinde
Amerika Birleşik Devletleri "Büyük Mühür"ü.

kahıllar'ı birleştiren amblemdir. Duvarları Mısır örgüsü piramite yapılan göndermeyle masonluğa ve illuminatlara kısacası Aydınlanmaya işaret etmektedir.⁷²

Başka bir deyişle 18. yüzyılın son 30 yılında 'gözeten göz' hâlâ Hıristiyan teslisi anımsatan ama kendisinin yarattığı yeni düzeni koruma altına alan bir akımın en temel simgesi olmuştur. Bilimsel bilgiyi, toplumun piramit yapısını, teslis yerine "ulus" içinde üç zümrenin birliğini koyan simgeler öne çıkmıştır. Sınıflı toplumu ulus içinde eritmeye çalışan Fransa'da yasanın gözü en üst konuma geçmiştir. Sanat tarihçisi Wolfgang Kemp Jacques-Louis David'in *Dans Salonunda Yemin* tablosu üzerine yazdığı önemli bir makalesinde "örneğin doğan güneş, şimşek, karanlığın kovuluşu gibi her türlü ışık simgeselliğiyle birlikte göz ve üçgen 18. yüzyılın iki büyük burjuva devriminin ve düpedüz Aydınlanmanın en etkili anlam taşıyan resimleri olmuştur"⁷³ demekte ve bunun kanıtı olarak Assemblée Constituante'in (Kurucu Meclis), rozetinde 1791 yılına kadar üç zümrenin (ruhbanlar, soylular, burjuvazi) geleneksel simgelerinin yanı sıra "La loi et le Roi" (Yasa ve Kral) sloganını da bulundurmasını ileri sürmektedir.

1792'de Millet Meclisi bu sloganın yerine arkasında değnek demeti (fascies) bulunan ve defne çelengiyle çevrelenmiş ışıldayan bir göz ve bir Jakobin külahı koymuştur.

Gelinen nokta kuşkusuz tanrının ya da kralın gözetici gözü değil devlet gözetimidir (Surveillance). Bu işaret altında karar alan milletvekilleri, yine Wolfgang Kemp'in yazdığına göre, bir anlamda "kararlaştırılan her yasayla her şeyi gören gözüün yeni bir kopyasını çıkartmış oluyorlardı."⁷⁴ Radikal Cordelierlerin 1792 yılına ait üyelik kartları üzerinde de bu devlet gözetimi vardı.

Devrim kendisine karşı çıkanlara bu gözetici gözle bakıyordu. Halkın Esenliği Komitesinin 1793/94 yılına ait rozeti üzerinde kılıç ve silahla donanmış adil ve savaşı bir cumhuriyet fügürü bulunmaktaydı. Altındaki imza hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır: "Activité, Pureté, Surveillance. Comité de Salut Public" (Eylem, Temizlik, Gözetim. Halkın Esenliği Komitesi).

Söz konusu yıllarda "pureté" sadece devrimci öğretinin katıksız saflığına uyumu değil, aynı zamanda gereğinde "Épuration," yani karşı çıkanların temizlenmesi anlamına da geliyordu.⁷⁵ Burada devlet gözetimi (Surveillance)

gözetin gözün yardımıyla⁷⁶ artık sadece tanrının ileriye görüşü ya da iyi niyetli hükümdarın gözcülüğü değil, cumhuriyetin kendisi için tehlikeli görünen her şeyin sıkı gözetimi demek oluyordu. Bu tehlike eşitliğe karşı olan ve dolayısıyla eşitsizlikten çıkar sağlamış olan eski siyasi güçlerin lehine çalışan her türlü akım ya da burjuva toplumunun sıkı gözetimcisi olarak önerilen yasanın karşısındaki yasadışlıklar olabiliyordu. Nihayet cumhuriyetin askerlik yasası (Code militaire), silahlı kuvvetleri ve bayraklarını gözetimde tutan tetikteki Surveillance'ın (Gözetimin) mesajı da dış düşmanlara karşı girilecek savaşın da yasaya bağlı olması gerektiği anlamına geliyordu. Burada dikkate değer olan şey, bu figürleri çevreleyen kurdeleye asılı madalyanın üzerindeki "La Loi" (yasa) sözcüğüdür.

Kişiyi bağlı kral hükümdarlığına karşı yasanın soyut bağlılığını getirmek için ne derece çaba gösterildiğini, dilbilimci Domergue'nin krallık ya da kralın hükümdarlığı demek olan "Royaume" yerine "yasa hükümdarlığı" anlamında uydurduğu yeni sözcük "Loyaume"u yerleştirme çabaları göstermektedir. Bu öneri Camille Desmoulin tarafından büyük bir tezahüratla karşılanmış ve 1791 yılında Desmoulin öneriyi, "sadece bir harf değiştirmekle (par le changement d'une lettre) yasa imparatorluğunun ruhunu ifade eden

yüce devletin temsil edilebilmesi!" (représente un grand état, soumis au seul empire de la loi!) olarak övmüştür.⁷⁷

10 Ağustos 1793 tarihinde Paris bulvarlarında düzenlenen bir merasim alayının önünde "kara bulutları delerek bakan, yasanın göz açtırmayan gözü bulunan bayrak"⁷⁸ taşınmıştır. Demek ki en geç 1793'ten itibaren bu göze yasanın gözü adı konmuştur. Üzerine bir yüzünde Frigya külahıyla birlikte bir defne çelengi ve teraziyile Liberté (özgürlük) ve Égalité (eşitlik), diğer yüzünde eski Hristiyan simgesi üzüm kütüğü ve başakla birlikte *République Française* (Fransa Cumhuriyeti) *L'An II* (İkinci Yıl) yazılı 2 para (sous) da ilk olarak 1793 yılında basılmıştır. Bunların ortasına üzerinde *Les hommes sont égaux devant la loi* (İnsanlar yasa önünde eşittir) yazılı merkezi yasa levhası, levhanın üzerine de yasanın gözü konmuştur.

1795 yılında çıkarılan memur kıyafet kanununa göre "medeni mahkeme üyeleri göğüslerine kırmızı ve mavi çizgili bir kurdele üzerine gümüşî göz takacaklar"dır. Göğüslerine bir zeytin dalı resmi takan sulh hakimleriyle "ellerinde başı fildişi üzerine kara bir göz çizili, insan boyu uzunluğunda beyaz bir baston taşıyacaklar"dır.⁷⁹ Böylelikle Osiris'in gözü asanın üzerinde yeniden ortaya çıkıyor ve ancak ve ancak herkes için aynı olan ya-

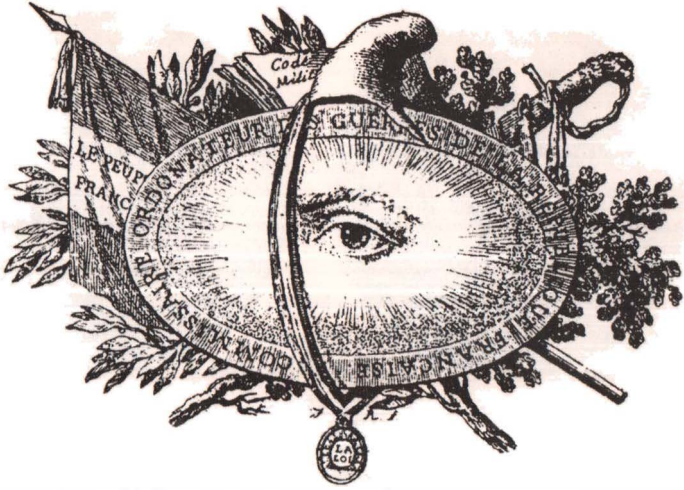

1793/94 yıllarında
Halkın Esenliği Komitesi vinyeti.

saların sıkı gözlemleriyle insanların yasa önündeki eşitliğinin kurulabileceği ve korunabileceği mesajı verilmiş oluyordu. Bu nedenle devrimci Fransa'nın "yasaları tanrısalılaştırdığı"ndan bahsedilmiştir.⁸⁰ Bu, Rousseau'nun *volonté générale*'inden (halk iradesinden) başka bir şey değildir.

16. yüzyıldan beri gözlemlenmesi mümkün bu süreç içinde sadece yasanın önemi artırılmış olmuyor, halk iradesine dayandırılmakla yasa en azından kuramsal olarak üç yeni nitelik de kazanmış oluyordu: Monarkın yerine geçen yasa yeni hükümdar olmuştu ve monarşinin tükenmeyen gücüne karşı gözünü kırpmadan bekleyen çobandı. En nihayet tüm ulusu yazıyla en mükemmel şekilde ifade eden sözcük "yasa"ydı.

Yeni siyasi hiyerarşinin artık tek görünür ve yaşamı düzenleyen ifadesi olduğu için "yasa" yeni tanrı olurken ilahiyatçıların tanrısı da benzer şekilde tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan mutlakiyetin monarkını ortadan kaldırmış oluyordu. Millet haline gelen Üçüncü Zümre artık sadece yasayla yönetiyordu. Fikir olarak halkın kendi kendisini yönetmesiyle yasa so-

August Boppe ve Raoul Bonnet'in Devrim Vinyet ve Amblemi (Vignettes Emblématiques sous la Révolution) adlı eserinde 'askerlik yasası' (Code militaire) vinyeti.

yut hükümdar olmuştu. “Yasa önünde” sağlanan muhteşem eşitlik, yasaların dilinin keyfilikliğini ortadan kaldıran mükemmellik ve *Resmî Gazete*'de yayınlanarak herkes için uygulanma olanağı yaratılan yasaların geçerliliğinde ki kesinlik sayesinde hükmedenlerin tiranlığına ve yolsuzluğa alışmış idarelerin, rüşvet alan hakimler ve kanunsuz ordunun verdiği tüm sıkıntılara son verileceği umudu, bu temel dönüşümü güçlendiriyordu. Acı tecrübeler neden olan ve her zaman kırılğan olmuş olan “government of men” yerine “government of law”⁸¹ geçmiş oluyordu.

Yeni hükümdar olarak “yasa” böylelikle bir zamanlar önce tanrıya sonra hükümdara atfedilen tüm nitelikleri kazanmıştı. Gece gündüz “geçerli olan hukuk” devamlı gözetimde olma⁸² niteliğini de elde ediyordu. Geçerli hukuk hiçbir zaman uyumaz, emrinin ulaşabileceği her yerde her zaman geçerlidir. Yasa geleceği de görür. Yasa metni gelecekte ortaya çıkabilecek tüm hukuki durumları çözümleriyle birlikte önceden düşünülmüş olarak formüle edilmiş olmalıdır. 19. yüzyılda temelde hâlâ Montesquieu'nün

2 para'nın (2-Sous) ön ve arka yüzü.

Staatliche Museen zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Münzkabinett.

anladığı anlamda “bouche de la loi” (yasanın ağzı) olan hakimler üstlendikleri rolü “yasanın hizmetkârı” olmak şeklinde tanımlamayı sürdürmüştür. Bir yorumcu olarak mekanik şekilde değil, düşünerek itaat eden bu hakimler eksiklikleri, yanlışları bulunan ya da sorun karşısında suskun kalan bir metnin içinden çözümler çıkarmayı da genellikle başarabilmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bu ideal tipoloji giderek sallanmaya başlamıştır. Hakimlik mesleğinin yasaları biçimlendirici ve karar alıcı yanı sıra da güçlü şekilde ortaya çıkmıştır.⁸³ Sanayi devrimiyle genişleyen yasal çerçevede yepyeni tekniklerin ya da sosyal sorunların ortaya çıkmasıyla eksiklikler de göze batmaya başlamıştır. Tanrısallaştırılan yasaların gelecekte olabilecek her şeyi önceden görebilen gücünden söz etmek artık olanaksızlaşmıştır.

Ama yasa Fransız Devrimi'nden sonra sadece asla uyumayan hükümdar olmakla kalmamış aynı zamanda hâlâ varlığını sürdüren monarşinin gücü ve kurumlarına karşı büyük bir koruyucu parlamento barajı olmak gibi ikinci bir işlevi de üstlenmiştir. Devrim kargaşası ve devrim öncüsünün “meşru” aileleriyle hanedanlık bağı sağlayan Napoléon'un imparatorluğundan sonra eski yönetici aileler her yerde yeniden tahta çıkmıştır. Eski

aileler olmasa bile Mareşal Bernadotte* örneğinde olduğu gibi meşruiyete asimile olabilmek için yanıp tutuşan türediler (homines novi) ortaya çıkmıştır. Fransızların 1814'teki Charte Constitutionnelle'inden (Anayasa Belgesi) sonra oluşan Avrupa anayasaları yeni-mutlakyetçilik ve cumhuriyetçilik arasında bir orta yol bulmaya çalışmıştır. Almanya'da 1815 yılına ait Alman Federasyonu Akti'nin 13. maddesi ve 1820 yılına ait Viyana Konferansı Sonuç Belgesi'nin 57. maddesi monarşist ilkeyi sağlamlaştırmış ve tehlikeli görülen halk hükümlerliğini ve parlamento egemenliğini elden geldiğince reddetmiş ve bastırmıştır.

Viyana Konferansı Sonuç Belgesi'nin 57. maddesinde daha da sert bir biçimde 'eğer hükümlerlik hakkının bölünmesi diye bir şey söz konusu olacaksa yeni güçlerin bunu bir tür ödünç verilmiş gibi geçici olarak sadece "kullanmasına" izin verilmeli ama asla sahiplenebilecekleri şekilde ellerine verilmemeli' denilmektedir. Anayasal monarşinin (meşrutiyetin) bütün bir 19. yüzyıl boyunca süren bu yapısı içinde yasa yukarda sözü edilen şekilde anayasanın garanti altına aldığı "halkın hakkı"nı koruyan koruyucu bir duvar vazifesi görmüştür. 1814'ten sonraki tüm anayasalarda birbirinden kopalanmış gibi, anayasa temeline dayalı insan ve yurttaş haklarına, temel hak ve özgürlüklere ancak "yasa"nın izin verdiği şekilde yani parlamentonun kurallara bağlı karar sürecinin oluruyla dokunulabileceği ifade edilmiştir. Özgürlük ve mülkiyet, çalışma ve kazanç özgürlüğü, dini ibadet özgürlüğü, dernek kurma ve toplantı özgürlükleri, yapılacak herhangi bir müdahalenin koşullarının idare tarafından yasal olarak düzenlenmiş olmasıyla her türlü keyfi uygulamaya karşı korunmuştur. Yasanın bu koruyucu işlevinde "göz" yine asla uyumayan çoban metaforu olmuştur. Başında beklenecek kuzu halkın hakları, bunları tehdit eden kurt ise monarşinin gücüdür.

Sonuç olarak yasa en genel anlamıyla milli bir kodifikasyon olmakla tanrıyla eş bir seviyeye getirilmiştir. Birleştirici bir kodifikasyonla 16. yüzyıldan beri savunulan şey milli devlet olgusuyla, töre hukukunun (örfi adet hukukunun) çeşitliliğinin, değişik bölge ve kentlere ait özel hakların ve

* Mareşal Bernadotte Napoléon'un elçisi olarak İsveç'te bulunurken İsveç kralı 13. Karl tarafından evlatlık edinilmiş ve daha sonra tahta geçerek İsveç'te bugüne kadar süren kendi hanedanını kurmuş-
tur -ç.n.

anlaşılması güç Pandekt hukukuna* göre yargılamanın aşılması olmuştur. Bu konuda Danimarka öncü olmuş (1683), onu Bavyera (1756), Prusya (1794), Fransa (1804) ve Avusturya (1811) izlemiştir. Tüm bu ülkelerde büyük bir titizlikle hazırlanan yasa metinlerinin değiştirilemez bir birliği garanti etmesi, akla gelebilecek tüm sorunları ve bunların çözümlerini içermesi istenmiştir. Almanya'da yasanın sadece milli birliği garanti altına alması değil aynı zamanda bu birliği kurması da beklenmiştir.⁸⁴ Böylelikle zamanın siyasi umutlarıyla canlılık kazanan bu kodifikasyonlar tanrısallığın yasalar üstü karakteristik vasıflarını da kazanmıştır. Yasa kişiselleştirilmiş halk iradesi olarak egemen olmalı ve halkı korumak için monarşinin egemenliğini sınırlandırmalı ve aynı zamanda özgürlükleri garanti altına almalıydı. Yasanın hep açık gözü piramidin tepesinden iyi ve kötüyü gözetim altında tutmaktaydı. Aslanla kuzu yan yana uslu uslu durabilmeliydi.

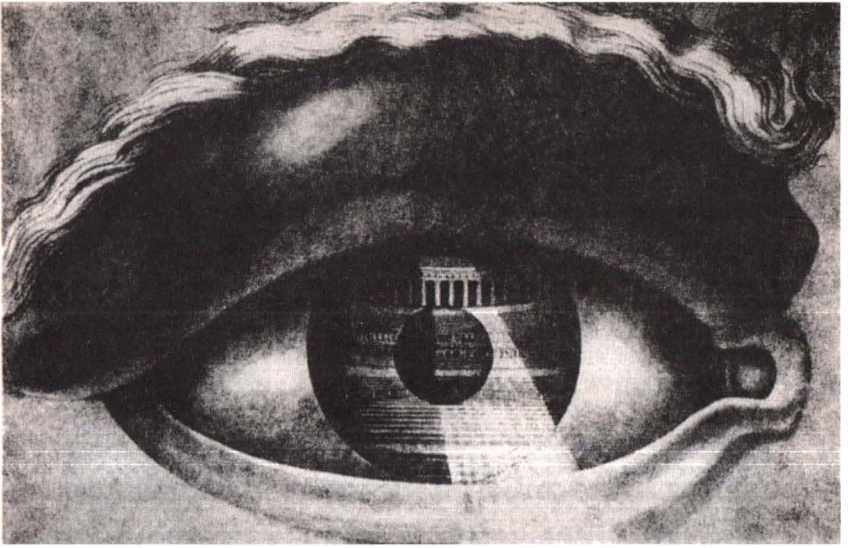
Elbette daha başta hemen her şeyi biliyor olmanın baskıcı yanı da ortaya çıkmıştı. Her şeyi biliyor olmak aynı zamanda pedagojiyle olsun cezalandırmayla olsun her şeyi etkilemeyi istiyor olmaktı. Burada akla Claude-Nicolas Ledoux'nun (1736-1806) devlet tiyatrosunu büyük bir göz olarak tasarlayan devrimci mimarisi gelmektedir.

Jeremy Bentham'ın daire şeklinde tasarladığı "Panopticon or Inspection House" (Panoptikon ya da Nezarethane) da bu döneme rastlar.⁸⁵ Buradaki insanlar merkezdeki bir "göz"ün denetimi altındadır ve bu model insanları mükemmel bir denetim altında tutmak isteyen kuruluşlara örnek olmuştur. Michel Foucault bu örneği ele alarak "iyi niyetli" iymser eğitim denetiminin nasıl topyekün denetim ve disiplin sistemi kâbusuna dönüşebileceğini göstermiştir.⁸⁶ Bunların sonunda sadece Huxley ve Orwell'in gözetleyici ve denetleyici negatif ütopyaları değil, aynı zamanda kentlerin kamu alanlarını denetim ve gözetim altında tutan elektronik kameralar⁸⁷ ve uyduların gökten bakan gözleri ve özellikle tüm dünyaya ya-

* Pandekt hukuku Roma hukuku uygulanmasıyla varılan yargılar bütünüdür. Tasnif edilmiş hukuk esaslarıdır ve 19. yüzyılda liberallerin hakimlerin keyfilğini sınırlamak için kaldırılması ve yerine doğal hukuk ((Naturrecht) ya da akli hukuk (Vernunftrecht)) ilkeleri üzerine kurulu medeni hukukun yerleştirilmesini istedikleri hukuksal. Daha sonra İsviçre, Türkiye, Tayland ve Kore gibi birçok ülkenin medeni hukukuna da temel olan Alman Medeni Kanununun (BGB) 1900 yılında kabul edilmesiyle Pandekt hukuku tamamen ortadan kalkmıştır -ç.n.

Etienne Jeaurat'nın Jean-Jacques Rousseau ve Devrim Simgeleri resmi.
Musée Carnavalet, Paris.

Claude-Nicolas Ledoux'nun 1804'te yayınlanan Devrim Tiyatrosu için Bir Taslak adlı resmi.

yılmış her şeyi gören, duyan ve kaydeden gizli polis teşkilatları da vardır.

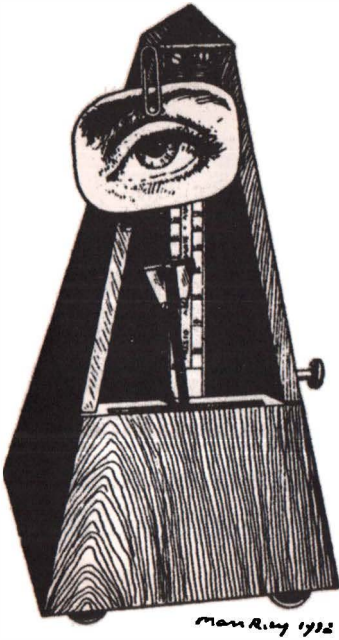
Fransız Millet Meclisi'nin 1792'de verdiği ama ancak 1798'de teslim edilebilen şeref yurttaşı madalyasının sahibi Friedrich Schiller *Çan Şarkısı*'nı yazdığı 1799 yılında tanrının gözünün Fransa'da almış olduğu farklı şeklin kuşkusuz farkındaydı. Ola ki Schiller 1796'da Fichte'nin yasalara sadık yurttaşın "gözetici göz"den ürkmemesi gerektiği⁸⁸ sözünü de biliyordu. Fichte için yasa burjuva düzeninin ta kendisiydi. Yasa asla sarsılmaz, sağlam ve güvenilir, İsrail'in sekülerize edilmiş hiç uyumayan dikkatli bekçisiydi. 1799 yılına gelindiğinde Schiller *Haydutlar*'da tiranlara karşı çıkan ("in tirannos") ve özgürlük coşkusuyla yanıp tutuşan devrimci değildi artık, aksine şimdi devrimin korkunçluklarıyla travmatize olmuş bir Kantçı olarak bireysel özgürlük alanlarının karşılıklı olarak sınırlandırılmasının ancak yasalarla mümkün olabileceğine inanıyordu. Schiller'in "yasanın gözü"ne başvurması genel olarak Almanya'da burjuvazi-

nin anayasa temeli üzerine kurduğu devletten önce oluşmuş olan ve aynı zamanda anayasa devletinin de esasını oluşturduğuna inanılan hukuk devletinden beklentisini ifade ediyordu. Devletin, huzur ve düzenin koruyucusu olarak anlaşılmasında huzuru sağlamak sadece “yurttaşın ilk ödevi” değildi, aynı zamanda yurttaşın huzurunu sağlamak da devletin ödeviydi. Her iki ödev de birbirlerini karşılıklı olarak zorunlu kılıyor ve “yasa” bu karşılıklılığın garantörü oluyordu. Yurttaş yasalara uymak zorundaydı ama devlet de eğer hukuk devleti olmak istiyorsa yasalara uymak zorundaydı. Böylelikle “polis” kendi mesleğinin tanımı olarak güvenliği sağlayıcı güce indirgenmişti. İşte bu nedenle Schiller devrimci bir girişime karşı da ikazda bulunuyordu: “Halkların kendi kendilerini kurtardıkları yerde refah olmaz” diyor ve devrimi “kadınların çakallaşması” benzetmesiyle kötülüğün zincirlerinden boşanması olarak görüyor ve “huzur taraftarı yurttaşın” da bu huzuru bozana karşı silaha sarılma hakkı olduğunu savunuyordu.

VII

19. yüzyılda “yasanın gözü” metafizik dayanakları zayıfladığı ölçüde pek ortalarda görülmez olmuştur. Polis için kullanılan “yasanın gözü”, bekçilik ve muhbirlik anlamında alaylı bir ifadeye dönüşmüştür. Metternich’in yanlış olarak Biedermeier adı verilen Demagogen Jagd’ döneminde devlet gözetimi karşıdevrimin simgesi haline gelmiştir. Karşıdevrimin görevi Foucault’nun deyişiyle “surveiller et punir” (denetlemek ve cezalandırmak) olmuştur. O andan itibaren devrimin ve karşıdevrimin vesveseli gözleri birbirlerine odaklanmıştır. 20. yüzyılda siyasetten din ve tanrının mağfireti kalktıktan sonra geriye sadece gözün bekçilik işlevi kalmıştır. Man Ray’in 1923’teki *Tahrip Edilemez Nesne*’si⁸⁹ gerçeküstücü sanatın görmenin boş mekanizmasını anlatan ve tam olarak açıklanamamış ve açıklanamaz bir işareti olarak durmaktadır.

* Demagog Avı (Demagogen Jagd) 19. yüzyıl başında ve sonrasında Alman Birliği isteyen milliyetçi liberalere halkı kışkırtıcı demagog oldukları iddiasıyla uygulanan yasaklama ve sindirme siyasetine verilen addır -ç.n.

Man Ray'in 1932 yılına ait
Tahrip Edilemez Nesne'si.

Tahrip Edilemez Nesnenin gözü insanvari bir iyilik tanrısı değildir. Makine gibi hareket eden bu göz ne bir kimseyi ne de herhangi bir başka şeyi simgelemektedir ve sadece tedirginlik yaratan, huzursuzluk veren ve böylelikle mekanizmaya "kişi" olma ögesi katan ama aynı anda da bunu reddeden bir organ halindedir.

Bugün artık Fransız Devrimi'nin "yasa"yı tiranlıktan kurtuluşa, özgürlüğe ve eşitliğe giden altın bir yol olarak selamladığı iyimserlik havası geçmiş bulunuyor. "Yasa"nın oynadığı bu rol 19. yüzyıl içinde temelden değişmiştir. Yasa artık devrimci adalet fikrinin cismanileşmiş hali değil, millet meclislerinin elinde burjuva politikasının feodal geçmişe olduğu kadar "sosyal sorunlar"a karşı da kullandığı bir enstrümanı, kısacası toplumu yönlendirmenin bir aracı olmuştur. Bu durum tam bir yüzyıl sonra o derece anlaşılır olmuştur ki bugün artık yasanın amaca yönelik ve kısa vadeli olarak topluma verilen siyasi bir emir olmaktan başka ne olabileceği sorusu bile şaşkınlık yaratmaya

yetmektedir. Yasanın içeriği boştur. Yasanın içeriği herhangi bir şey olabilir ve anayasa hukukuyla şeklen ve içerik olarak çelişmediği sürece bu içerik normların hiyerarşisi içinde belirli bir mertebede yerini alır.

Yasanın içeriğinin bu şekilde boşaltılması modern toplumların ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Modern toplumlarda hukuk rejimi altında çok farklı gruplar, çok farklı değer sistemleri, kültür pratikleri, kendi tarih anlayışları içinde yaşayabilmelidir. Hukuk, çatışmaları önlemeli ya da çatışmaların çözümü için düzenlenmiş prosedürler gösterebilmelidir. Hukuk, mal ve kaynakları barışçıl bir şekilde dağıtabilmelidir. Bunun için gerekli araçlar yasalarla belirlenen değişik ölçüler dikkate alınarak hazırlanmalı ve kamu sorunlarının çözümünde kullanılmalıdır. Son derece karmaşık tüm bu

yönetim süreçleri parlamento tarafından çıkarılan yasalarla yapılandırılmaktadır. Yasaların ince ayarını ise yine yasalara bağlı kalmak koşuluyla devlet idaresi ve adliye üstlenmektedir. Yasalaştırma kararını da seçilmiş milletvekilleri yani siyasi motivasyonu olan ve partiler halinde örgütlenmiş kişiler arasından seçilmiş vekiller vermektedir. Parlamentoların yapısıyla ilgili 19. yüzyıla ait tüm seçkin hayaller boşa çıkmıştır. Artık hiç kimse parlamentoda özgür söylemle ve vicdanın sesine uyarak akla gelebilecek en iyi çözümün bulanabileceğine inanmamaktadır. Yasayla ortaya konulan şey, her türlü vasatilikle donatılmış ve günün koşullarına uydurulmuş tavizlerden başka bir şey değildir.

Zaten başka türlü olması da düşünülemez çünkü artık modern toplumun en iyiler arasından seçilmiş filozof kralları, hukukun pozitifliğini aşabilecek bir adalet fikri yoktur. Modern toplumun tek tanıdığı ve uyguladığı şey, parlamento çalışmalarının sonuçlarının oldukça küçük ve siyasete karşı duyarsız olmayan ama yine de olabildiğince siyasete mesafeli bir anayasa mahkemesi kurulu tarafından denetlenmesidir. Yine de bu durum, temel haklar bölümünde Fransız Devrimi'nin fikriyatını barındıran bir anayasa metninin dil süzgecinden geçmiş yazılı yasalarda ifadesini bulan hukuk fikrinin maddi mekânı olarak görülebilir. Anayasa mahkemesinin daha da önemli işi, hiç durmadan çalışan yasa çıkartma makinesinin ürünlerini en kaba yanlışlardan arındırma, sakat ürünleri üretime geri gönderme ve iyileştirilmesini isteme şeklindeki işlevidir. Modern parlamento yasası hiçbir metafizik temel üzerine kurulu değildir. Parlamentonun çıkarttığı yasa toplumu düzenleyen bir metin, yasa koyucuların yapılan yasanın toplumu ne şekilde etkileyeceğini ve değiştireceğini asla bilmedikleri hareket ettirici normatif bir güçtür. Bu açıdan bakılırsa yasa körleşmiştir ve artık gece gündüz gözünü kırpmayan bir göz olarak simgeleştirilemez. Bu nedenle "yasanın gözü" iyimser ikna gücüyle günümüzde geçerli bir resim olmaktan kesinlikle çıkmıştır.

Sonunda elimizde sadece 20. yüzyılın diktatörlüklerinin karanlık yanları kalıyor. Sadece *égalité devant la loi* (yasa önünde eşitlik) olarak değil aynı zamanda devlet gücünü de bağlayıcı içeriğiyle "yasanın gözü", tek parti rejimlerinin farklı düşünenleri ve azınlıkları ezdiği hiçbir yerde

istenmemiştir. Oysa özgür düşüncenin baskı altına alınması ve kaba kuvvet uygulamaları için yasaya ihtiyaç yoktur. Çünkü baskıcı kaba kuvvet refleks olarak her türlü bağlayıcılıktan uzak durur. Onun ihtiyacı olan tek şey hükmetmek istedikleri hakkında bilgi sahibi olmaktır. Giderek “her şeyi biliyor olmayı” ister ve bu yüzden “her zaman haklı” olduğu gibi neredeyse tanrısal bir ileriye görürlülükle, tarihi tanıdığı ve yüce bilgileri elinde tuttuğu için herkesin kendisine itaat etmesini isteyebilen o kadir-i mutlak ve her şeyi bilen devlet partisinin gözü olarak vardır. Devlet partisi uyumaz ve hiçbir şey onun gözünden kaçmaz. Adları ne olursa olsun, “Surveillance” ya da “Securitate,” GeStaPo (Geheime Staatspolizei), StaSi (Staatssicherheit), Çeka ya da KGB, böyle bir partinin yetiştirdiği gizli polis hükümet aygıtlarının gözüdür, kulağıdır. Bilindiği gibi Demokratik Alman Cumhuriyeti’nde StaSi’ye halk arasında “DinleGör” deniliyordu ve StaSi günde 24 saat telefon konuşmalarını ve faks yazışmalarını kaydediyor, şüpheli hareketlere, misafirlere, alışverişlere, seyahatlere ve para transferlerine varıncaya kadar her şeyi kaydediyordu. Wolf Biermann’ın, Reiner Kunze’nin, Jürgen Fuchs’un, Erich Loest ya da Stefan Heym’in yakın geçmiş hakkın-da anlattıkları ve Gauck Dairesi’nin elindeki belgeler bu olayları belgelemektedir.⁹⁰ Devlet Güvenlik (StaSi) Bakanı Erich Mielke’nin (1908-2000) uçurumun kenarındayken söylediği “ben hepinizi gerçekten seviyorum” lafı Halk Meclisi’nde milletvekillerinin kahkahaları arasında güme gitmiştir⁹¹ ama bu söz ancak komedilerde olacak cinsten ağızdan kaçırılmış bir söz değil aksine her şeyi bilen ve kadir-i mutlak birisinin sahte aşkının beklenmedik şekilde karşılıksız kalması üzerine kapıldığı dehşetin ifadesidir.⁹²

Ütopik yanları gereğinden fazla olan ve güçlerini “yüce bilgi” garantisinden alan siyasi sistemler kendilerini her şeyi ve hatta geleceği biliyor olmanın tanrısal katında görür.⁹³ İnsanlığı kurtuluşa götürecek doğru yolu bildikleri iddiasında oldukları için 100 gözlü Argüs gibi yurttaşlarını da onların kendi iyilikleri için gözetim altında tutar ve onları doğru yolda olmaya zorlar. Leviathan’ın ölümlü tanrısı da her şeyi bilmenin tüm sıfatlarını kendi içinde barındırıyordu. Tanrıya benzemekle gayri insani olmak meselesi birbirine tehlikeli biçimde yakındır. Tanrının ışıyan gözü

de, insan yiyen kanunsuz canavar Polyphem'in⁹⁴ tepegözü de aynı şekilde, bu dünyada korku içinde yaşayan ve kendini hukukun yardımıyla felaketlerden olabildiğince korumaya çalışan güçsüz insanın hayal ürününden ibarettir.

- 1 G. Büchmann: *Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes*. Bearb. von W. Hoffmann. 34. basım. Frankfurt, Berlin. 1981. s. 128. Aynca: Grimm: *Deutsches Wörterbuch* (IV/1, 1897), sütun 4047'de sadece Schiller'in *Çan Şarkısı*'na gönderme vardır.
- 2 M. Raeff: *The Well Ordered Police-State. Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia 1600-1800*. New Haven. 1983.
- 3 Niklas Luhman: *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Genişletilmiş 2. basım. Stuttgart. 1973.
- 4 11 Mart 1976 tarihli *Gesetz über die Entschädigung für Opfer von Gewalttaten* yasası (OEG), BGBl. I, 1181. Bu konuyla ilgili olarak bkz. M. Stolleis: *Entschädigung für Opfer von Gewalttaten – erste Konkretisierungen durch die Rechtsprechung*. "Im Dienste des Sozialrechts. Festschrift für G. Wannagat" içinde. Köln vs. 1981. s. 579-598 (s. 583 ve devamında).
- 5 R. v. Mohl: *Die Polizeiwissenschaft, nach Grundrissen des Rechtsstaates*. 2 cilt. Tübingen. 1832-34. Yazarin (Stolleis'in) A. Erler u.a. (Hg.): *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. 4. Berlin. 1990. Sütun 366-375'teki "Rechtsstaat" (hukuk devleti) kavramının eski kullanımlarıyla ilgili kaynaklarına şunu da eklemek gerekir: L. Harscher von Almendingen: *Grundzüge zu einer neuen Theorie über Verletzungen des guten Namens und der Ehre*. "Grolmanns Magazin für die Philosophie und Geschichte des Rechts und der Gesetzgebung" içinde. Gießen und Darmstadt. 1800. Cilt II. s. 63 ve devamı. Bu kaynakta "Rechtsstaat" (hukuk devleti) tanımlaması çok açık bir biçimde liberal anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kavramın ilk olarak Adam Müller'in *Elemente der Staatskunst* (1809) kitabında geçtiği şekilde bugüne kadar süren yanlıştan vazgeçilmelidir.
- 6 P. Landau: *Reichsjustizgesetze und Justizpaläste*. "E. Mai – H. Pohl – S. Waetzold (Hg.): Kunstpolitik und Kunstförderung im Kaiserreich. Kunst im Wandel der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte" içinde. Berlin. 1982. S. 197-223.
- 7 H. Jedding und Mitarbeiter: *Hohe Kunst zwischen Biedermeier und Jugendstil: Historismus in Hamburg und Norddeutschland*. Hamburg. 1977; H. Filitz (Hg.): *Der Traum vom Glück. Die Kunst des Historismus in Europa*. 2 cilt. Wien. 1997.
- 8 W. Brückner: *Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*. München. 1969; H.-W. Jäger: *Politische Metaphorik im Jakobinismus und im Vormärz*. Stuttgart. 1971; K. Schrenk: *Die republikanisch-demokratischen Tendenzen in der französischen Druckgraphik 1830-1852*. Hamburg. 1976; K. Herding – G. Otto (Hg.): "Nervöse Auffangsorgane des inneren und äußeren Lebens". *Karikaturen*. Gießen. 1980; O. Ulrich: *Die historisch-politischen Lieder und Karikaturen des Vormärz und der Revolution von 1848/49*. Köln. 1982; F. X. Vollmer: *Der Traum von der Freiheit. Vormärz und 48er Revolution in Süddeutschland in zeitgenössischen Bildern*. Stuttgart. 1983.
- 9 Resmin içinde bulunduğu kitap: L. Röhrich: *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Cilt 1. Freiburg, Basel, Wien. 1991. S. 113.
- 10 F. Ross: – A. Landwehr (Hg.): *Denunziation und Justiz. Historische Dimensionen eines sozialen Phänomens*. Tübingen. 2000.
- 11 Wilhelm Raabe: *Abu Telfan oder Die Heimkehr vom Mondgebirge*. 3 cilt. Stuttgart. 1868. 29. Bölüm.

- 12 W. Deonna: *Le symbolisme de l'oeil*. Paris. 1965.
- 13 Örnek olarak 9 numaralı dipnotta verilen derlemeye bakılabilir: L. Röhrich, s. 112-118.
- 14 Ortaçağ yazınında güneş ve ay dünyanın gündüz gözü ve gece gözü olarak adlandırılır. Göz ya içinden etken ışık çıkan penceredir ya da aşk, günah vb. izlenimleri edilgen olarak içeriye alan penceredir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: G. Schleusener-Eichholz: *Das Auge im Mittelalter*. 2 cilt. Münster. 1980.
- 15 9 numaralı dipnotta Röhrich, s.113; J. R. Klimá: *Auge "Enzyklopädie des Märchens"*. Cilt 1. Berlin - New York. 1977, sütun 994-998" içinde; G. Petschel: *Herr sieht mehr als der Knecht. Fabel aus dem Überlieferungskreis der Äsopika*. "Enzyklopädie des Märchens". Cilt 6. Berlin - New York. 1990, sütun 863-866" içinde.
- 16 Niklas Luhmann: *Die Religion der Gesellschaft*. Hg. von A. Kieserling. Frankfurt. 2000.
- 17 Meister Eckhart'ın bilgi öğretisi için bkz. Kurt Flasch: *Das philosophische Denken im Mittelalter*. 2. basım. Stuttgart. 2000. S. 464 ve devamı.
- 18 Angelus Silesius: *Geistreiche Sinn- und Schlußreime* (1657, 1675'ten sonra *Cherubinischer Wandersmann* adı altında yayınlanmıştır). Hg. von H. L. Held. Cilt 3. 3. basım. München. 1999. 3. kitap. 228. mısra (103): "Zwei Augen hat die Seel: eins schauet in die Zeit, / Das andere richtet sich hin in die Ewigkeit" (Ruhun iki gözü vardır: biri şimdiye, / Diğeri ebediyete bakar).
- 19 Jakob Böhme: *Morgenröte im Aufgang das ist: die Wurzel oder Mutter der Philosophiae, Astrologiae und Theologiae aus rechtem Grunde oder Beschreibung der Natur....* Görlitz. 1612. Buradaki alıntı 1780 Berlin/Leipzig baskısından, Cap. 25, Nr. 49: "Dann in Gott ist kein Ort der Aufhaltung, denn das Auge des Herrn siehet alles" (Tanrının içinde kalacak yer yoktur, Efendinin gözü her şeyi görür). Daha fazla bilgi için bkz.: Chr. Geismar: *Das Auge Gottes. Bilder zu Jakob Böhme*. Wiesbaden. 1993.
- 20 G. Schleusener-Eichholz: *Auge*. "Lexikon des Mittelalters" içinde. Cilt 1. München. 1980. Sütun 1207-1209.
- 21 D. C. Lindberg: *Auge und Licht im Mittelalter*. Frankfurt. 1987.
- 22 W. A. Schulze: *Das Auge Gottes*. "Zeitschrift für Kirchengeschichte. 68 (1957)" içinde S. 149-152 (149 ve devamı); K. Reichert: *Zur Geschichte der christlichen Kabala*. "E. Goodman-Thau - G. Matenklott - Ch. Schulte (Hg.): *Kabbala und die Literatur der Romantik*". Tübingen. 1999: S. 1-16.
- 23 G. Stuhlfaut: *Auge Gottes*. "Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte" içinde. Cilt 1. Stuttgart. 1937. Sütun 1243-1248; H. Schipperges: *Welt des Auges. Zur Theorie des Sehens und Kunst des Schauens*. Freiburg/Basel/Wien. 1978; W. Jaeger: *Augenvotive, Votivgaben, Votivbilder, Amulette*. Sigmaringen. 1979.
- 24 Helenistik çağın son döneminde, ortaçağda, Bizans'ta ve Batıdaki kilise sanatında "tanrının eli" figüründe de durum aynıdır. Bkz. R. Kieffer - J. Bergman (Hg.): *La Main de Dieu. Die Hand Gottes*. Tübingen. 1997.
- 25 G. Stuhlfaut: *Das Dreieck. Die Geschichte eines religiösen Symbols*. Stuttgart. 1937; L. Kaute: *Auge, Auge Gottes*. "Lexikon der Christlichen Ikonographie". Hg. von E. Kirschbaum S] içinde. Cilt 1. Freiburg. 1968 (TB-Ausgabe 1990). Sütun 222-224.
- 26 M. Winkler: *Das nichtschlafende Auge*. "Hochland 47 (1954/55)" içinde. S. 294-296; L. Kretzenbacher: *Das Nichtschlafende Auge*. "L. Kretzenbacher: *Bilder und Legenden: Erwandertes und erlebtes Bilder-Denken und Bild-Erzählen zwischen Byzanz und dem Abendlande*" içinde. Klagenfurt/Bonn. 1971. S.43-48.

- 27 L. Hansmann – L. Kriss-Rettenbeck: *Amulett und Talisman: Erscheinungsform und Geschichte*. 2. basım. München. 1977. S. 247; W. Jaeger: *Augenvotive. Votivgaben. Votivbilder. Amulette*. Sigmaringen. 1979.
- 28 Xenophanes von Colophon: *Fragments. Text and Translation*. Ed. J. H. Lesher. Toronto. 1992. Fragment 24. Buradaki açıklamada Odissea XX/73 ve Hesiod'un *Works* (267) eserine gönderme yapılmaktadır: "the eye of Zeus, seeing all things and nothing all things" ("Zeus'un olan ve olmayan her şeyi gören gözü"). Ayrıca bkz. Chr. Schäfer: *Xenophanes von Kolophon. Ein Vorsokratiker zwischen Mythos und Philosophie*. Stuttgart. 1996.
- 29 R. Strömberg: *Griechische Sprichwörter*. Göteborg. 1961.
- 30 *Tragicorum Graecorum fragmenta Euripidea et Adespota apud scriptores veteres reperta*, rec. A. Nauck. Tıpkıbasım. Hildesheim. 1964. 2.2.
- 31 Hansmann – Kriss-Rettenbeck (27 numaralı dipnota bkz.). S. 178.
- 32 S. Seligmann: *Der böse Blick und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens aller Zeiten und Völker*. 2 cilt. Berlin. 1910. (Tıpkıbasım. Hildesheim. 1985.) K. Meisen: *Der böse Blick und seine Abwehr in der Antike und im Frühchristentum*. "Rheinische Jahrbücher für Volkskunde" içinde. 1(1950). S. 144-177; 3 (1952). S. 169-225; A. Dundes (ed.): *The Evil Eye. A Casebook*. Madison. 1992. Thomas Hauschild: *Der böse Blick. Ideengeschichtliche und sozialpsychologische Untersuchungen*. 2. basım. Berlin. 1982.
- 33 Eksiksiz olma iddiasından uzak olarak 18. ve 19. yüzyıl felsefesinden şu örnekler verilebilir: "iç göz" (Lock), "ruhun gözü" ve "inanç gözü" (Hume), "eleştirel göz" (Kant), "yüce ve hakim aklın gözü" (Kant), "zihin gözü" (Jacobi, Schelling, Schleiermacher), "hükümdarın gözü", "alelade göz" (Herder), "dini göz", "ebedi göz", "amprik göz", "sadece içsel algılamının gözü", "beden gözü" (Fichte), "gözün doğası semavidir", "Bu yüzden insan bu dünyada ancak gözüyle yükselebilir; bu nedenle de her kuram göğe bakmakla başlar" (Ludwig Feuerbach), "araştırmanın gözü", "bilimin gözü" (Georg Büchner).
- 34 Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum*. Lib. 28, 6, 25: "... quia vigilavit Justitiae oculus sempiternus ultimaeque legatorum et praesidis diae." Aynı zamanda bkz.: Lib. 29, 2, 20: "Iustitiae oculus, arbiter et vindex perpetuus rerum vigilavit."
- 35 O. R. Kiesel: *Die Justitia. Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*. 2. basım. München. 1997. S. 20-23.
- 36 K. Ph. Dietsch: *Hymnen des Orpheus, griechisch und deutsch*. Erlangen. 1822. Nr. 62; W. H. Roscher (Hg.): *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Leipzig. 1902. (Yeniden basım. Hildesheim. 1965.) III, 1: O. Gruppe, *Orpheus*, s. 1058-1207; G. Frommhold: *Die Idee der Gerechtigkeit in der bildenden Kunst. Eine ikonologische Studie*. Greifswald. 1925.
- 37 A. Otto: *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*. Leipzig. 1890. S. 180'de Ammianus Marcellinus'a gönderme vardır (34 numaralı dipnota bkz.). Ne H. G. Heumann'da (*Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. 3. basım. Jena. 1857.), ne R. Lieberwirth'te (*Latein im Recht*. 4. basım. Berlin. 1996.) ne de D. Liebs'te (*Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*. 6. basım. München. 1998.) "Justitiae oculus" ya da buna benzer bir ifade yoktur.
- 38 Erasmus: *Collectanea Adagiorum Veterum*. Straßburg. 1517. Sütun 973'te şöyle denilmektedir: "Dikes opthalmos i.e. justitiae oculus dicitur syncerus et incorruptus iudex, aut ipsum etiam iudici-

um. Adagii meminit Suidas. Sumtum apparet ex illa Chrysippi descriptione apud Aulum Gellium lib. XIV cap. IV in qua justitiae oculos tribuit acreis, rectos atque immotos: quod eum, qui recte sit judicaturus, non oporteat huc aut illuc ab honesto oculo deflectere. Celebratur hic senarius proverbialis: ...i.e. Est oculus aequitatis omnia intuens".

- 39 Kissel (35 numaralı dipnota bkz.). S. 82 ve devamı.
- 40 Kissel (35 numaralı dipnota bkz.). S. 84.
- 41 J. J. Berns u.a. (Hg.): *ErdenGötter. Fürst und Hofsrat in der Frühen Neuzeit im Spiegel von Marburger Bibliotheks- und Archivbeständen*. Marburg. 1997.
- 42 C. Alunni: *Codex Naturae et Libro della Natura chez Campanella et Galilée*. "Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa" içinde. Seri III, vol. XII,1. Pisa. 1982. S. 189-239; K. Reichert: *Von der Wissenschaft zur Magie: John Dee*. "N. Hammerstein – G. Walther (Hg.): *Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche*. Göttingen. 2000. S. 245-262. – R. Panek: *Seeing and Believing. How the Telescope Opened Our Eyes and Minds to the Heavens*. New York / London. 1998 (Almanca basımı: *Das Auge Gottes. Das Teleskop und die lange Entdeckung der Unendlichkeit*. Stuttgart. 2001.)
- 43 H. Riedlinger: *R. Lullus (Roman Lull)*. "Lexikon des Mittelalters" içinde. Cilt VII. München. 1995. Sütun 490-493. Burada başka kaynaklara da işaret edilmektedir.
- 44 Athanasius Kircher: *Ars Magna Sciendi*. "XII Libros Digesta, qua Nova et Universali Methodo per artificiosum Combinationum contextum de omni re proposita plurimis et prope infinitis rationibus disputari, omniumque summaria quaedam cognitio comparari potest" içinde. Amsterdam. 1669.
- 45 J. Assmann: *Weisheit und Mysterium. Das Bild der Griechen von Ägypten*. München. 2000. S. 67.
- 46 A. Henkel – A. Schöne: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des 16. und 17. Jahrhunderts*. Stuttgart. 1976. Sütun 1266; W. Harms–G. Heß–D. Peil, J. Donien ile birlikte (Hg.): *SinnBilderWelten. Emblematische Medien in der Frühen Neuzeit. Ausstellungskatalog*. München. 1999. S. 16. Burada başka kaynaklar da verilmektedir.
- 47 Bkz. Henkel – Schöne (46 numaralı dipnota bkz.). Sütun 1266. Burada Plutarch'a (*De Iside et Osiride*. 10 [G. Parthey baskısı. Berlin. 1850. S. 14.9]) ve Diodor(us Siculus)'a (*Bibliotheca historica* I,11) gönderme yapılmakta ve Eski Mısır'da Osiris'in, göz ve hükümdar asasıyla tanımlanmasının ya da bir adının da Çoğöz olmasının nedeni Helios (güneş) gibi her şeyi görmesine bağlanmaktadır.
- 48 Norbert Elias: *Die höfische Gesellschaft*. Neuwied/Berlin. 1965; J. Freiherr von Krüdener: *Die Rolle des Hofes im Absolutismus*. Stuttgart. 1973.
- 49 Michael Stolleis (Hg.): *Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt*. Köln/Wien. 1991.
- 50 W. Reinhard: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München. 1999. Benim bu kitabı eleştirim için bkz.: *Ius Commune* XXVII (2000). S. 429-433.
- 51 H. Quaritsch: *Souveränität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*. Berlin. 1986.
- 52 Rubin: *Das Zeitalter Justinians*. Berlin. 1960. S. 94; H. Hunger: *Prooimien*. Wien. 1964. S. 77. "Uykusuzluk" konusuna dikkatimi çektiği için Viyana'daki meslektaşım Peter E. Pieler'e teşekkür borçluyum. Bu konu Einhard'ta da vardır *Vita Karoli Magni*. Bölüm 24. 25.

- 53 "Spät lege ich meine Feder aus der Hand, / Als schon die Dämmerung aus den Wolken bricht. / Ich schau zum Kreml. Ruhig schläft das Land. / Sein Herz bleibt wach. Im Kreml ist noch Licht." (Geç olmuş, kalemini bırakıyorum elimden, / Şafak söküyor bulutların içinden. / Kremlin'e bakıyorum. Ülke huzurla uyumakta. / Ama yüreği uyanık. Kremlin'de hâlâ ılık.) E. Weinert: *Gesammelte Gedichte*. Cilt 5. Berlin/Weimar. 1975. S. 473.
- 54 Reinhard (50 numaralı dipnota bkz.). S. 47 ve devamı.
- 55 Henkel – Schöne (46 numaralı dipnota bkz.); B. F. Scholz (ed.): *Symbola et Emblemata. Studies in Renaissance and Baroque Symbolism*. Leiden. 1989 ve sonraki basımlar; W. Harms – M. Schilling (Hg.): *Emblematisches Cabinet*. (Yeniden basım.) Hildesheim. 1977 ve sonraki basımlar.
- 56 J. J. Berns u.a. (Hg.): *ErdenGötter*. (41 numaralı dipnota bkz.)
- 57 Franciscus Ph. Florinus: *Oeconomus prudens et legalis: Oder allgemeiner kluger und rechts-verständiger Haus-Vatter*. Nürnberg/Frankfurt/Leipzig. 1722. Bu eserde hükümdar iktidarının alegorisi olarak tanrının gözünden çıkan ışık huzmelerinin boğduğu bir taht resmi vardır.
- 58 Tomasso Aquinas'ın *De Rebus publicis et Principum institutione* adlı eserinde (Libri IV. Leiden. 1651.) hükümdarın üstünde Yehova işaretiyle birlikte tanrının gözü vardır.
- 59 Athenasius Kircher SJ'nin *Principis Christiani Archetypon Politicum* (Amsterdam. 1672.) adlı eserinin kapağında iki yanında birer sütun tutan bir hükümdar ve onun üzerinde ışıklı bir dairenin içine İsa'nın monogramı ve bir haç çizilidir.
- 60 I. Scheuermann (Hg.): *Frieden durch Recht. Das Reichskammergericht von 1495 bis 1806*. Mainz. 1994. S. 119 solda ve s. 250: Isaack Schwendtner: *Gott über Justitia*. 1592; aynı eserde s. 125'de Johann Caspar Höckner'in 1655 yılına ait bakır baskı gravürde hakimın üzerinde Yehova'nın işaretiyle birlikte tanrının gözü vardır.
- 61 O. Neubecker (Bear.): *Heraldik. Wappen – ihr Ursprung, Sinn und Wert*. Augsburg. 1990. S. 182.
- 62 Paris'te Matthieu Gaudchaux Koleksiyonu'nda bulunan François Boucher'nin *Adonis'in Ölümü* adlı tablosunda bu üç çizgi çok etkileyici bir biçimde birleştirilmiştir. Bu konu adı bilinmeyen bir sanatçının Kurpfalz (Palatina) velihatının ölümüyle ilgili alegorik tablosunda yeniden ele alınmıştır. Tabloda eskiye ait bir 'zaman tanrısı Kronos' stesi üzerinde tanrının geleceği gören gözü (Providentia) bulunmaktadır. Resmin bulunduğu sergi kataloğu: *Lebenslust und Frömmigkeit. Kurfürst Carl Theodor (1724-1799). Zwischen Barock und Aufklärung. Handbuch und Ausstellungskatalog*. Mannheim. 1999. 2. cilt. S. 33.
- 63 İyi hükümdarlığın alegorileri için H. Hofmann'ın son derece özlü ve mükemmel kitabına bakılabilir: *Bilder des Friedens oder Die vergessene Gerechtigkeit* (München. 1997).
- 64 Jan Assmann: *Ägypten in der Gedächtnisgeschichte des Abendlandes*. "Jahrbuch des Historischen Kollegs 1999" içinde (München. 2000. S. 25-40(35): "Masonlar ve illimnatlar kendilerini Eski Mısır'ın sır sahiplerinin meşru ahfadı olarak görmüşlerdir" demekte ve hatta "Batı dünyasının hafıza tarihinde Eski Mısır'ın ikinci kez ortaya çıkışının" zirvesinin *Sihirli Fülüt* olduğunu yazmaktadır (s. 37).
- 65 Stuhlfauth (23 numaralı dipnota bkz.) 1772 yılına ait oturan bir aslanın üzerine çizili ve içinden ışınlar çıkan (üçgensiz) göz resminin Almanya'daki tek ve en eski örnek olduğunu yazmaktadır (*Abbildungen freimaurerischer Denkmünzen und Medallien*. 8 cilt. Hamburg. 1898-1906. 8. cilt. n. 33).
- 66 2 Mart 1780 tarihli *Massachusetts Anayasası* paragraf XXX'da: "...it may be government of laws, and not of men" (kişinin değil yasalarn yönetimi olmalı) denilmektedir.

- 67 Thomas Hobbes: *Leviathan, sive de Materia, Forma et Potestate Civitatis Ecclesiasticae et Civilis*. 1651. (Oxford tıpkıbasımı. 1909 ve sonraki basımlar.) 26. Bölüm. Dorothee Tidow'un 1965 yılında yayınlanan Almanca çevirisinde (Rowohlt's Klassiker serisi) Cornelius Mayer-Tasch 297. sayfada şu açıklamayı yapmaktadır: "Ölümlü tının gözünü tüm toplumsal işleri hiç yorulmadan gözetmektedir. İradesi yasadır, meşruiyeti tartışılmaz. Yasaların evrensel uygulamalarının yarattığı ve belirlediği Leviathan *volonté générale*'in biçimlendiricisi ve yüklenicisidir.
- 68 Carl Schmitt: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. 3. basım. Berlin. 1979. S. 49.
- 69 "cuius regio – eius religio" formülasyonu için bkz. M. Heckel: *Staat und Kirche nach den Lehren der evangelischen Juristen Deutschlands in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. München. 1968. S. 227 ve devamı.
- 70 H. Mohnhaupt – D. Grimm: *Verfassung. Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart*. 2. basım. Berlin. 2002.
- 71 Mühürü çerçeveleyen yazının bu ikinci bölümü Vergil'in 4. Eklog'unda sözü edilen Altın Çağ'a işaret etmektedir.
- 72 Simgelerin bu bileşimi kolay akla gelmeyecek fantezilere yol açmıştır. Thomas Pynchon *Gravity's Rainbow* adlı romanında "Bir teoriye göre" demektedir, "Amerika Birleşik Devletleri kuruluşunda da şimdi de büyük bir mason komposundan başka bir şey değildir. Tüm kontrol illuminatlar denen bir grubun elindedir. Her dolanın üzerinde görülen piramitin tepesindeki o esrarengiz tek göze her bakışta böyle bir teoriye biraz olsun inanmamak için insan çok zorlanır." Bu meseleyle ilgili olarak bkz.: H. Kuhn: *Konspiration und Inspiration. Europäisch-literarische Wurzeln der amerikanischen Paranoia*. 31.3.2001 tarihli Frankfurter Rundschau gazetesine.
- 73 W. Kemp: *Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David. Eine neue Interpretation des "Schwur im Balhaus"*. "Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft 21 (1986)" içinde. S. 165-185 (178).
- 74 Kemp (73 numaralı dipnota bkz.). S. 179.
- 75 R. Schnur: *Staatssicherheit. Ein Aspekt der Französischen Revolution*. "Verfassung und Verwaltung. Festschrift für Kurt G. A. Jeserich zum 90. Geburtstag" içinde. Weimar/Wien. 1994. S. 123-143.
- 76 İtalyancada "dikkatli" için "occhiuto" (= çokgözlü) deyimini kullanılır.
- 77 W. Busse – F. Dougnac: *François-Urbain Domergue. Le grammairien patriote (1745-1810)*. Tübingen 1992. S. 98 ve devamı.
- 78 Kemp (73 numaralı dipnota bkz.). S. 180.
- 79 J. Grasset-Saint-Sauveur: *Amtskleidungen der Stellvertreter des französischen Volks und der übrigen Staatsbeamten der Republik Frankreich, nach den Originalzeichnungen*. Paris. 1795. (Yeni basım Wolfenbüttel. 1989.) Bu kitabı dikkatimi çeken Regensburg'tan Prof. Dr. Sybille Hofer'e teşekkür borçluyum.
- 80 J. M. Cotteret: *Le pouvoir législatif en France*. Paris. 1962. S. 12 ve devamı.
- 81 66 numaralı dipnota bkz.
- 82 Elbette bu kendi haklarını korumak konusundan eskiden beri uyarılan yurttaşın bu yükten kurtulması anlamına gelmez: *Jura vigilantis* – hak ve hukuk onu koruyanlarındır. Zamanında mahkemeye başvurmayı ihmal eden ya da unutan kişi hakkını kaybeder.
- 83 R. Ogorek: *Richterkönig oder Subsumtionsautomat? Zur Justiztheorie im 19. Jahrhundert*. Frankfurt. 1986.

- 84 A. F. J. Thibaut: *Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*. Heidelberg. 1814.
- 85 J. Bentham: *Panopticon: or the Inspection-House: containing the idea of a new principle of Construction applicable to any sort of Establishment, in which persons of any description are to be kept under Inspection ...* 1791. "Works" içinde. C. IV. Londra. 1843. 37-172.
- 86 M. Foucault: *Surveiller et Punir. La naissance de la prison*. Paris. 1975. (Almanca çevirisi: *Überwachen und Strafen. Die Geburt des Gefängnisses*. Frankfurt. 1876.)
- 87 E. Kauntz: *Das Auge des Gesetzes*. In Rheinland-Pfalz werden Polizeiwagen mit Videokameras ausgestattet. 20 Kasım 2000 tarihli Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesinde.
- 88 J. G. Fichte: *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre* (1796). "Werke" içinde. Cilt 3. 1971. S. 303.
- 89 A. Schwarz: *Man Ray. The rigour of imagination*. London / New York. 1977. Almanca baskı 1980. Resimler için s. 329-332.
- 90 C. Vismann: *Akten. Medientechnik und Recht*. Frankfurt. 2000.
- 91 H. Bahrmann – Ch. Links: *Wir sind das Volk. Die DDR im Aufbruch. Eine Chronik*. Berlin/Weimar. 1990. S. 103.
- 92 A. Mitter – S. Wölle (Hg.): *Ich liebe doch Euch alle! Befehle und Lageberichte des MfS. Januar – November 1989*. Berlin. 1990. Mielke'nin 13 Kasım 1989'da yaptığı konuşmada geçen bu alıntı kelimesi kelimesine şöyledir: "Evet seviyorum, tüm insanları seviyorum." Bkz. W. Otto: *Erich Mielke. Biographie. Aufstieg und Fall eines Tschekisten*. Berlin. 2000. S. 699 ve devamı. Dokument Nr. 62.
- 93 E. Topitsch: *Marxismus und Gnosis*. Aynı yazarın *Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft* adlı eseri içinde. 2. basım. Neuwied. 1966. S. 261 ve devamı.
- 94 *Odysse*. IX. Gesang. 106, 112, 215, 275, 276. Burada "kanunsuz" için kullanılan Grekçe sözcük "athemistos" ya da "ou themistos"tur.

GÖRSEL MALZEME İÇİN KAYNAKÇA

- 2 Max-Plank-Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Bibliothek.
- 5 Siegfried Weichmann: *Carl Spitzweg und die französischen Zeichner*. Herrsching. 1985. Resim 119 ve 120.
- 6 Fundació Joan Miró, Barcelona.
- 8 Christoph Geissmar (Hg.): *Das Auge Gottes. Bilder zu Jakob Böhme*. Wiesbaden. 1993. Resim 41.
- 10 Klosterbibliothek Metten.
- 14 Otto Rudolf Kissel: *Die Justitia. Reflektionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*. München. 1984. Resim 85.
- 15 Age. Resim 67.
- 17 Piazza Bianco, Genua. Inv. PB 966.
- 18 Max-Plank-Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Bibliothek.
- 20 Aynı yerde.
- 21 Wolfgang Harms (Hg.): *SinnBilderWelten: emblematische Medien in der Frühen Neuzeit. Katalog der Ausstellung in der Bayerischen Staatsbibliothek München*. 11.8.1999-1.10.1999. München. 1999. Nr. 13.
- 22 Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin.
- 23 Staatliche Münzsammlung, München.
- 24 Archiv der Universität Wien. Cod. NA 2, fol. 6a.
- 25 Universitätsbibliothek, Marburg.
- 27 Aynı yerde.
- 29 Max-Plank-Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Bibliothek.
- 30 Museen der Stadt Regensburg.
- 36 Bir Dolar değerinde kâğıt para, ABD.
- 37 Wolfgang Kemp: *Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David. Eine neue Interpretation des "Schwurs im Ballhaus"*. Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft 21 (1986) içinde.
- 38 Aynı yerde.
- 39 Aynı yerde.
- 40 Aynı yerde.
- 41 Aynı yerde.
- 42 Staatliche Museen zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Münzkabinett.
- 45 Musée Carnavalet, Paris.
- 46 Wolfgang Kemp: *Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David. Eine neue Interpretation des "Schwurs im Ballhaus"*. Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft 21 (1986) içinde.
- 48 *Augenblick und Zeitpunkt. Studien zur Zeitstruktur und Zeitmetaphorik in Kunst und Wissenschaften*. Hg. von Cristian W. Thomsen und Hans Holländer. Darmstadt. 1984.
- 51 Yazarn kendi arşivinden.

Hukuk tarihçisi Michael Stolleis, bu kısa ve özlü kitabında yasaların egemenliğinin simgesi “her şeyi gören göz”ün tarih içinde taşıdığı anlamları hukuk açısından inceliyor, yasaların üstünlüğü ilkesinin Eski Mısır uygarlığından günümüze dek göz simgesiyle gösterdiği sürekliliği zengin bir görsel malzeme ve dille anlatıyor. Özellikle çağdaş hukukun kuruluşuna sahne olan 19. yüzyılda “yasanın gözü” hem bilimsel hukuk kitaplarında hem de geniş halk kitlelerine ulaşan resimli yayınlarda toplumsal çelişkilerin ve çatışmaların içinde yer almıştır. Modern hukuk devletinde “normatif bir metin”den başka bir şey olmayan yasaların “gözü”nden söz edilemeyeceği açıktır. Stolleis bu kitabında tarihten güçlü ve çarpıcı alıntılarla en eski çağlardan bugünkü hukuk devletine kadar “yasa” kavramının temelinde görmek, gözlemek ve denetim düşüncesinin yattığını ve bunun geçirdiği evreleri canlı bir şekilde gözler önüne seriyor. Bugün Akdeniz ülkelerinin çoğunda yaygın bir biçimde nazarlıklarda kullanılan göz simgesi Eski Mısır’ın adaleti temsil eden, hem tanrı hem kral Osiris’in asasındaki gözdür ama aynı zamanda Fransız Devrimi’nin de adalet simgesi olmuştur.

Eski dünyada ve geleneksel kültürde üzerine Tanrısal özelliklerin yüklendiği göz, modern dünyada yasaların her yerde geçerli olan egemenliğinin ve herkesin yasalar önündeki eşitliğinin, kısacası hukukun nesnellığının ifadesi olmuştur. Michael Stolleis, kamu hukuku ve yeniçağ hukuk tarihi profesörü. 1975 yılından beri Frankfurt am Main’da öğretim üyesi, 1991 yılından beri de Max Planck Enstitüsü Avrupa Hukuk Tarihi müdürü. Özellikle Alman kamu hukuku tarihi konusunda uzman olan Stolleis, Alman hukuk tarihinde devlet fikri, adalet kavramı, anayasa ve sosyal hukuk konularında yayınlanmış eserleriyle tanınıyor.

İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-043-0

9 786051 050430

10.-TL